

A man with a receding hairline, wearing a dark polo shirt with thin horizontal stripes, is pointing his right index finger towards a chalkboard. The chalkboard is filled with handwritten mathematical equations in white chalk. Some of the visible equations include $x + 2 = 3x + 16$, $x^2 + \frac{b}{a}x + \frac{b^2}{4a} = \left(x + \frac{b}{2a}\right)^2$, and $ax^2 + bx + c = 0$. In the foreground, the back of a student's head and a hand reaching up are visible, suggesting a classroom setting.

KEES VAN SOMEREN
DORIEN DOORNEBOS-KLARENBECK
JAAP WALHOUT

Een pakkend begin!

Vakdidactiek en Economie

*Ruim 30 concrete voorbeelden voor het
economieonderwijs om goed van start te gaan.*

Ruud de Moor Centrum

Open Universiteit
rdmc.ou.nl

WORKING PAPER

Kees van Someren

Dorien Doornebos-Klarenbeek

Jaap Walhout

Een pakkend begin!

**Ruim 30 concrete voorbeelden voor het
economieonderwijs om goed van start te gaan**

Deze publicatie is mede mogelijk gemaakt door de financiële ondersteuning van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap aan het programma Zij-instroom van de Open Universiteit.

© Copyright Ruud de Moor Centrum, 2010

All right reserved. No part of this publication may be reproduced, stored, in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior permission of the publishers.

ISBN: 978 90 358 1643 5

Printed in The Netherlands.

Woord vooraf

De Open Universiteit ontwikkelt en verzorgt open hoger afstandsonderwijs en is tevens een partner voor lerarenopleidingen en scholen voor de professionalisering van leraren.

Binnen de Open Universiteit is de expertise met betrekking tot deze professionalisering samengebracht in het Ruud de Moor Centrum (RdMC).

Dit centrum vervult taken in het kader van ontwikkeling, vernieuwing en verspreiding van digitale professionaliseringsinstrumenten. Daarnaast wordt praktijkgericht wetenschappelijk onderzoek verricht en vindt evaluatie van de professionaliseringsactiviteiten ten behoeve van leraren plaats. Deze taken worden uitgevoerd in nauwe samenwerking met scholen voor primair en voortgezet onderwijs, lerarenopleidingen, sectororganisaties, en andere afdelingen en organisatieonderdelen van de Open Universiteit.

De werkzaamheden van het RdMC leiden tot kennis, producten en diensten, die ondersteunend zijn voor bijvoorbeeld flexibilisering of leren op de werkplek.

Naast bijdragen op het internet bestaan belangrijke producten uit publicaties en kennisdeling in de vorm van RdMC-rapporten. In deze reeks van rapporten worden bijvoorbeeld resultaten - met een geformaliseerd of afgerond karakter - van professionalisering op de werkplek schriftelijk vastgelegd. Het kan daarbij gaan om dissertaties, oraties, achtergrondinformatie of tussenrapportages maar ook om praktisch gerichte publicaties voor het gehele onderwijs.

De inhoud van de rapporten heeft betrekking op een breed scala van onderwerpen of activiteiten. Gedacht kan worden aan: onderzoeksplannen en eerste ontwerpen van onderzoeksopzetten, eerste ervaringen in pilots, interessante best practices, beschrijvingen van innovaties, ontwerpen en schetsen van implementaties, kwantitatieve en kwalitatieve gegevens over evaluaties en implementaties, bruikbare praktische instrumenten, exploitatiebevindingen, weergaven van discussies en overwegingen, voorlopige stellingnames, rapportages van voorstudies, prototypen en voorlopige ontwerpen, haalbaarheidsstudies, analyses en praktische documenten.

De RdMC-rapporten kunnen bruikbaar zijn voor (beginnende) leraren, opleiders en begeleiders in lerarenopleidingen en in scholen maar ook voor beleidsmakers, media en alle anderen die op basis van belangstelling en/of professionele activiteiten betrokken zijn bij de innovatie van trajecten die bijdragen aan de professionalisering van leraren.

De voorliggende publicatie behandelt de verschillende wijzen waarop een economieles kan worden begonnen. De nadruk ligt hierbij op de praktische toepasbaarheid.

J.J.M. (Jos) Kusters Msm

Directeur Ruud de Moor Centrum
Open Universiteit

Inhoudsopgave

Woord vooraf	3
Inleiding	7
1 Van start met concrete voorbeelden	8
A Van start met een brainstorm	9
1 Het woordweb	10
2 De placemat	11
B Van start met een persoonlijke noot	13
3 De reclamefolder	14
4 De kassabon	16
5 Neem bijvoorbeeld ... parfum	18
C Van start met de krant	20
6 Krant in de Klas	21
7 Het gekopieerde krantenartikel	22
8 Koppensnellen met gratis kranten	24
9 De combinatie van tekst en beeld	26
10 Verbanden leggen	28
D Van start met stilstaande beelden	30
11 De foto	31
12 Foto's groeperen	32
13 De cartoon	34
14 Het stripverhaal	36
15 De invulstrip	38
16 De wereldkaart	44
E Van start met bewegende beelden	46
17 De reclamespot	47
18 Een deel van een documentaire	48
19 Een deel van het journaal	50
F Van start met geluid	51
20 Het lied	52
21 Het geluidsfragment	54

G Van start met een verhaal	56
22 De economische vraag	57
23 Het (waargebeurde) verhaal	58
24 De dialoog	59
25 Het onderwijsleergesprek	60
26 De casuïstiek	61
27 De discussie	62
H Van start met een (rollen)spel	63
28 Het rollenspel	64
29 De korte sketch	65
30 Het keuzevraagstuk	66
31 De quiz	68
I Van start met een schema	71
32 De mindmap	72
33 Het kolommenschema	74
34 Het opbouwschema	75
35 Het herhalingschema	76
36 Het uitbreidingsschema	77
2 Start van de les	78
2.1 Een pakkend begin!	78
2.2 Aan welke kenmerken moet een introductie van een nieuw thema voldoen?	79
2.3 Randvoorwaarden voor de opening van de les	79
2.4 En dan de aandacht zien vast te houden ...	80
Samenvatting	83
Geraadpleegde bronnen	84
Colofon	85

Inleiding

Een goed begin...

Een goed lesbegin is net als iemand voor de eerste keer ontmoeten: er is maar één eerste indruk en die kan lang doorwerken. Goed beginnen met de economieles betekent dat er iets gebeurt waardoor de leerlingen bij het thema betrokken raken. Dat kan op veel verschillende manieren: gebruik van de actualiteit, een mooi verhaal over een eigen miskoop, beeldmateriaal met tv-reclames, een brainstorm over de rol van de Europese Unie, een mindmap met de klas over de mobiele telefoon, een rollenspel over een aankoop, een quiz spelen met de klas, een placemat maken over een economisch probleem en ga zo maar door.

... is het halve werk

Vaak klagen leerlingen dat de lessen zo saai en voorspelbaar zijn en onderkennen ze de relevantie van het vak niet. Als het lukt om de leerlingen vanaf het begin bij de les te betrekken, is er veel gewonnen. Als de leerlingen op een goede wijze worden geprikkeld en uitgedaagd om mee te doen, krijgen ze weer zin in de les. Als de les begint met aspecten uit hun eigen beleavingswereld, zijn ook de herkenbaarheid en legitimatie gerealiseerd.

Is de start goed, dan kan daar verder op worden voortgeborduurd.

De opzet

Centraal in deze publicatie staat de praktijk. Vanuit deze praktijkgeven we een breed scala aan voorbeelden om de economieles te beginnen. Er wordt gewerkt met een onderverdeling van negen verschillende categorieën die elk de start van de economieles beschrijven. Elke categorie wordt eerst in algemene zin toegelicht en ondersteund met een aantal concrete voorbeelden. Een deel van deze voorbeelden leent zich ook uitstekend om een nieuw thema te beginnen. Elke casus kent een vast stramien. Een korte inleiding met een beschrijving van de werkvorm wordt gevolgd door een beschrijving van een mogelijke uitwerking, een aantal tips en tenslotte informatie over de geschatte tijdsduur en de toepassingsmogelijkheden (start van de les en/of start van een nieuw thema). Uiteraard is deze lijst niet uitputtend, maar vooral bedoeld als een generator. Aan het einde komen de theoretische achtergronden van de start van de les aan bod.

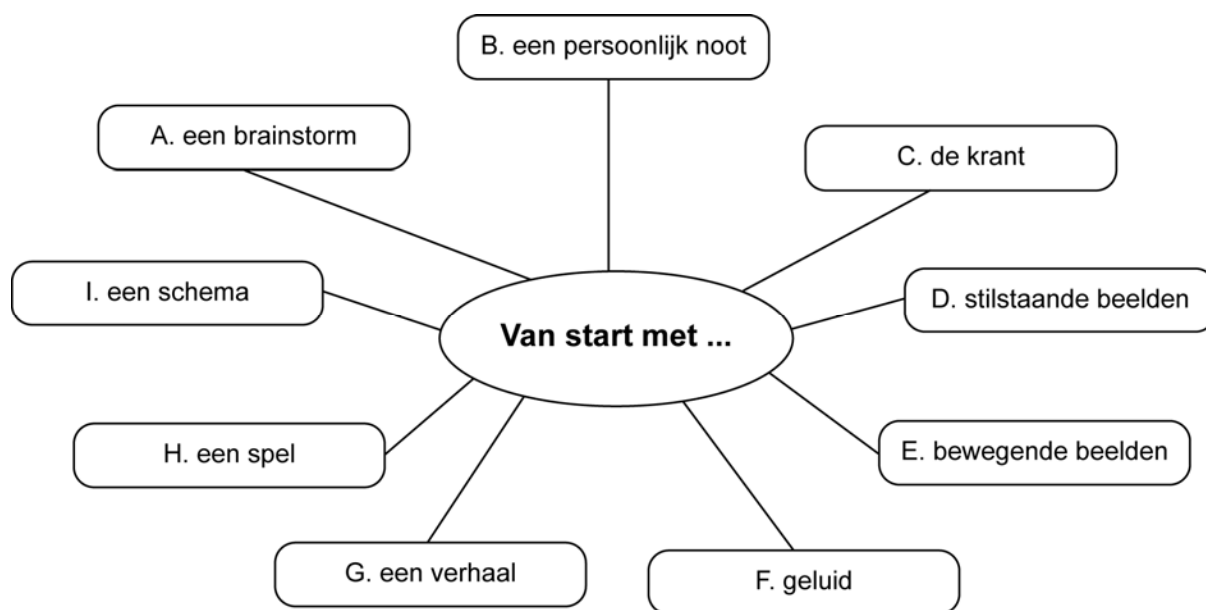
Voor wie is dit bestemd?

Deze uitgave is vooral bedoeld voor alle docenten economie, zowel beginnende als ervaren, en studenten van de lerarenopleidingen economie. Met deze publicatie willen we alle docenten een handvat en inspiratie bieden voor de start van de les. Een goede start werkt naar twee kanten toe: de leerlingen worden door een goede introductie uitgedaagd om verder enthousiast bezig te gaan met het leergebied economie en de docent wordt geprikkeld om andere paden te bewandelen om de lessen vanaf het lesbegin aantrekkelijk te maken.

Wij wensen u veel inspiratie toe en hopen dat u uw ervaringen deelt met collega's. Dit kan binnen de vaksectie, maar ook in de vakbladen voor economiedocenten en online: hetzij op uw eigen website, hetzij op andere websites gericht op het economieonderwijs.

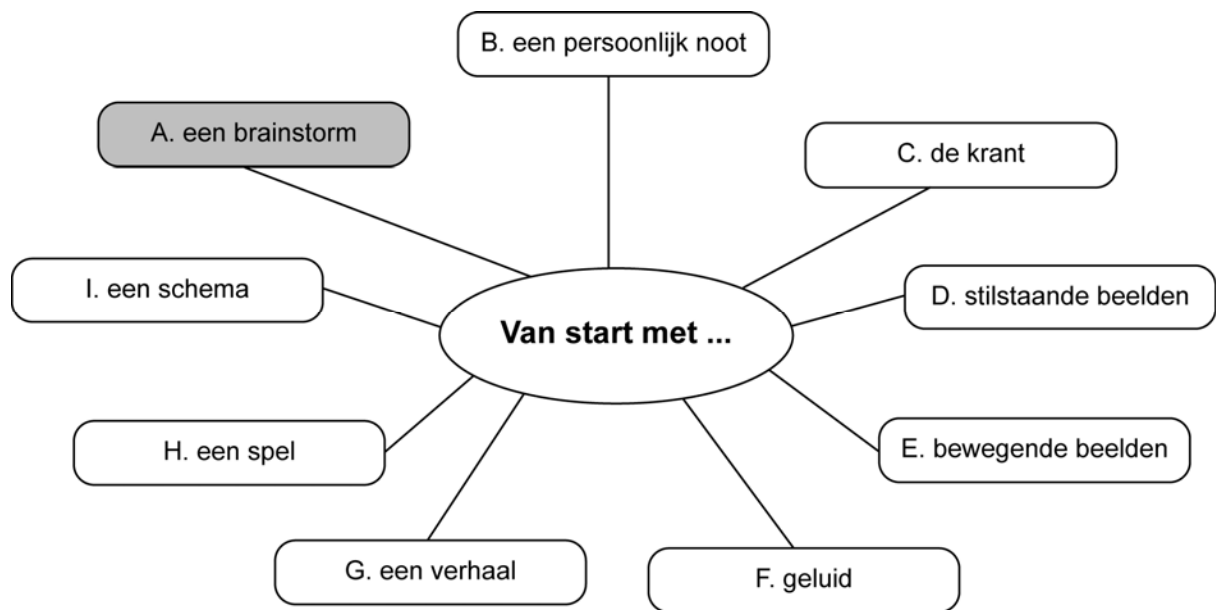
1 Van start met concrete voorbeelden

Wij presenteren in deze publicatie ruim dertig voorbeelden van de start van de economieles. De werkvormen worden eerst in algemene zin behandeld. Elke aanpak wordt vervolgens geïllustreerd met meerdere concrete voorbeelden. De lijst is uiteraard niet uitputtend, maar geeft wel aanknopingspunten om de les of het thema boeiend te beginnen. In de onderstaande figuur wordt een overzicht gegeven van de verschillende aanpakken voor het begin van de economieles.

FIGUUR 1 Overzicht van werkvormen om de economieles te beginnen.

A Van start met een brainstorm

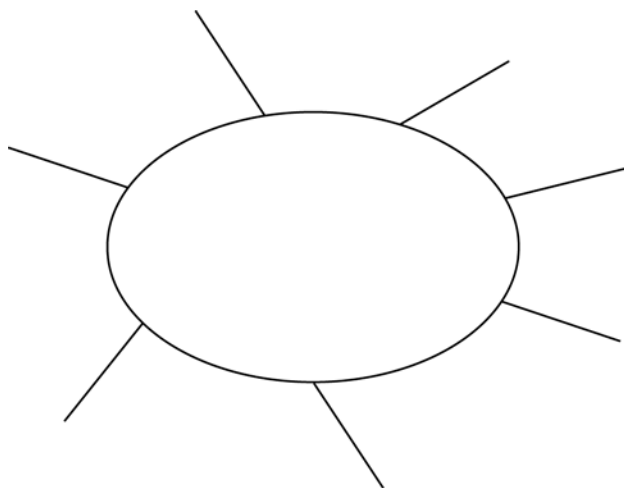
Bij de brainstorm als werkvorm wordt er vrij geassocieerd op een thema of probleem waarbij elke leerling in de gelegenheid wordt gesteld om reacties, oplossingen en ideeën te genereren. Meestal wordt hiervoor het bord of een flip-over gebruikt. Tijdens de brainstorm vindt er geen discussie plaats; dit kan wel achteraf onder leiding van de docent gebeuren. De rol van de docent is eerst faciliterend, later wordt hij discussieleider en kan hij vooral gaan doorvragen op de genoteerde associaties.

Het woordweb is een schema waarin begrippen worden geordend die samenhangen met een centraal begrip. Het centrale begrip staat in het midden van het web, de andere begrippen zijn eromheen gegroepeerd. Het is de bedoeling dat een leerling zich door het zien van zo'n woordweb bewust wordt van de samenhang tussen begrippen en tegelijkertijd deze samenhangende begrippen leert onderscheiden.

Mogelijke uitwerking:

Om de voorkennis van leerlingen te activeren is het handig om als start van een nieuw onderwerp een woordweb te maken. Neem bijvoorbeeld 'de Overheid'. De docent noteert het begrip 'Overheid' op het bord en de associaties van leerlingen kunnen rondom het begrip genoteerd worden. Vervolgens kan de docent klassikaal de genoemde begrippen (laten) toelichten.

Leerlingenmateriaal:

Tip: Het woordweb kan op verschillende manieren toegepast worden, zoals in een groep van vier, waarbij iedereen tegelijkertijd schrijft. Het kan ook individueel gemaakt worden, waarna de uitkomsten worden vergeleken en aangevuld. Een andere mogelijkheid is nog om het web te ruilen met een ander groepje dat het aanvult, bijvoorbeeld in een andere kleur.

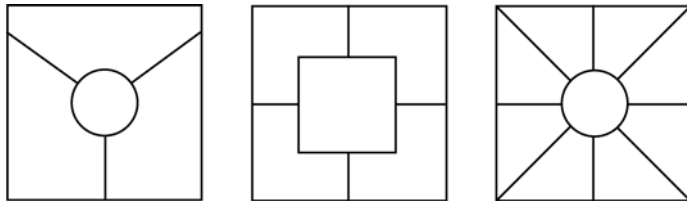
Tip: Ook is het mogelijk om naast kernwoorden symbolen te laten tekenen. Neem bijvoorbeeld fabrieken met een rokende schoorsteen (economie), geldstukken (kapitalisme), enzovoort.

Tijdsduur: 10 minuten.

Gebruik: Start van de les / start van een thema.

Een placemat is een groot vel papier (flip-over) waarop in het midden een vierkant is getekend. Vanuit het midden van dit gemeenschappelijke vierkant worden naar de randen toe vier lijnen getrokken die het vel in 4 gelijke delen onderverdelen (bij een groep van drie wordt de ruimte in drie delen opgedeeld). Zijn er meer leerlingen dan kunt u het in meer gelijke stukjes opdelen.

Mogelijkheden (met groepjes van 3, 4 of 8 leerlingen):

Bron: <http://home.tiscali.nl/~cb002448/coopleren/placemat.htm>

Mogelijke uitwerking:

Elke leerling schrijft individueel in een vlak op wat hij het meest waardevolle aspect vindt van bijvoorbeeld de rol van de gemeente. Op de placemat verschijnen uiteindelijk vier aspecten van de lokale overheid. Ieder groepslid licht zijn punt daarna mondeling toe. In overleg met de groep wordt het meest waardevolle aspect eruit gehaald (discussie in de kleine groep) en beschreven in de rechthoek in het midden. Met de groep wordt zo dus geprobeerd om tot overeenstemming te komen over het meeste effectieve punt van de lokale overheid. De taak van de docent is het uitleggen van de werkvorm placemat, het uitdelen van de vellen papier en de stiften, de tijd aangeven wanneer de vier punten in de groep besproken dienen te worden. Klassikale nabespreking is een mooie afronding van de oriënterende fase, daarna kan de docent starten met een theoretische verdieping door toe te lichten en eventuele verbanden aan te geven.

Tip: Andere mogelijke toepassingen van de placemat:

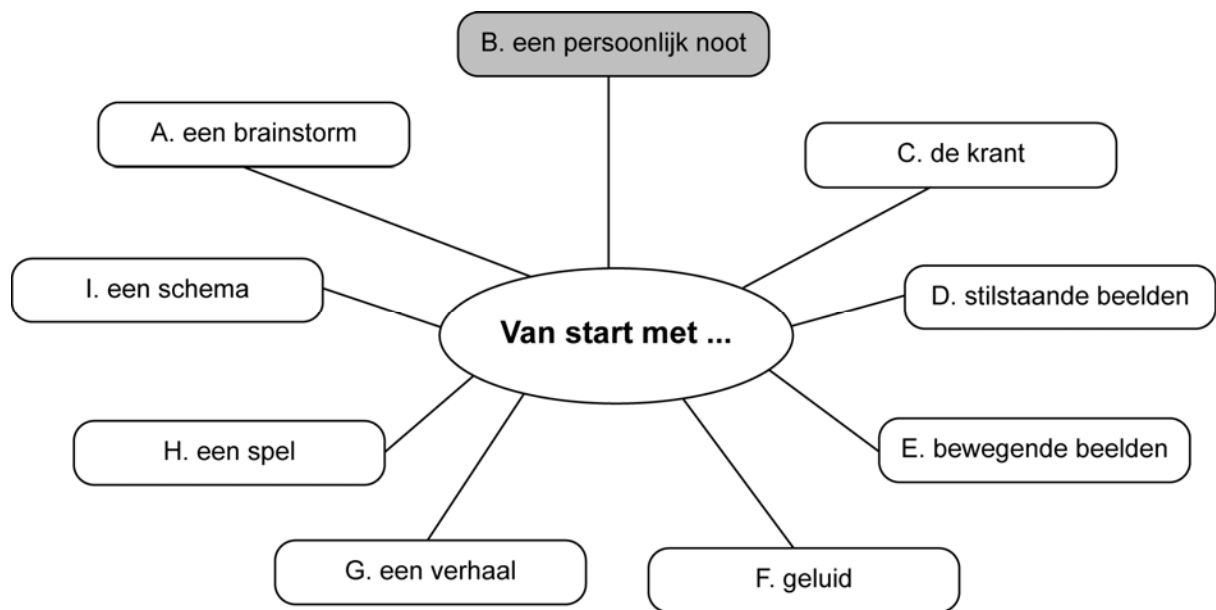
- een vraag ('Hoe werkt internetbankieren?')
- een idee ('Verkopen van gezond voedsel in de pauzes.')
- een mening ('Consumentenorganisaties moeten meer macht krijgen.')

Tijdsduur: 15 minuten.

Gebruik: Start van de les.

B Van start met een persoonlijke noot

Door het meenemen van concrete materialen wordt er een beroep gedaan op de visuele perceptie van de leerlingen. Illustratiemateriaal roept bij leerlingen vaak associaties op met eigen ervaringen. Passend materiaal selecteren om het economische thema optimaal te illustreren vraagt van de docent de nodige inventiviteit en creativiteit.

Mogelijke uitwerking:

In grote hoeveelheden worden reclamefolders verspreid, maar worden ze wel echt gelezen? De leerlingen krijgen het onderstaande schema uitgedeeld, samen met een reclamefolder om nader onderzoek te doen. Ze moeten invullen wat ze weten. Vervolgens wordt eerst besproken waar de leerlingen benieuwd naar zijn. Daarna moeten ze onderzoeken of ze het antwoord ook kunnen vinden in de folder.

Mogelijke vragen zijn:

- - Is er in de klas ook iemand die folders rondbrengt?
- - Wat is het nut van die folders?
- - Wat is de boodschap van de folder?

Tenslotte wordt gekeken wat de leerlingen van de reclamefolder denken te bewaren.

Leerlingenmateriaal:

Bekend	Benieuwd	Bewaard

Mogelijke uitwerking:

Laat de leerlingen zelf een folder maken over een bepaald onderwerp dat besproken is in de klas. Hierbij kan worden gekozen voor een 'knippen-en-plakken' versie of een digitale versie. De opdracht die leerlingen krijgen is om een foute aanbieding te verwerken in de reclamefolder, zoals in het onderstaande voorbeeld:

Dubbel fris div.smaken liter pak €1,29 €1,49	Kanis&gunnink Pak 500 gram Van €3,74 voor €2,49
diamant vloeibaar frituur vet 3 liter kan €4,69	Pepsi/sisi/7-up Cluster 4 blikjes €1,39
Antikal Spray of vloeibaar 500 ml €3,29 €1,89	Dust away 3 Super microfibre dusters €2,69

Vervolgens kunnen de folders met foute aanbiedingen rouleren door de klas. Vindt iedereen alle fouten in het materiaal van zijn medeleerlingen? Wie de meeste foute aanbiedingen eruit haalt, wint een prijsje.

Tip: Aan de leerlingen kan natuurlijk ook van tevoren gevraagd worden om zelf een aardige folder mee te nemen, dit vergroot de betrokkenheid!

Tip: Veel reclamefolders zijn ook digitaal. Leerlingen kunnen ook op de computer aan de slag om de folders te bekijken. Het geeft een stuk minder rommel, maar u moet wel de beschikking hebben over voldoende computers met internetverbinding.

Tijdsduur: 15 minuten.

Gebruik: Start van de les.

Mogelijke uitwerking:

Laat de leerlingen een eigen factuur maken voor een fictief bedrijf. Laat ze hierin de volgende punten verwerken:

- prijs per eenheid van het product zonder BTW
- BTW
- totaalbedrag
- naam van het bedrijf
- adresgegevens
- overige gegevens, zoals K.V.K.-nummer, bankrekening e.d.

Is er tijd over, dan kan een passend logo worden gemaakt.

Docenteninformatie:

Wat staat er op de kassabon? Een kassabon is een *betaalbewijs*. Je kunt er mee laten zien dat je iets hebt gekocht en dat het ook betaald is. Er staat ontzettend veel informatie op een kassabon. Niet alle informatie is even belangrijk voor de klant. Er staan ook gegevens op die voor de winkel belangrijk zijn. Een kopie van de kassabon blijft altijd in de winkel. Bij ouderwetse kassa's wordt een extra print van de kassabon gemaakt. Bij moderne kassa's staan de gegevens in het geheugen van de computer die met de kassa is verbonden. Op de kassabonnen van eenvoudige kassa's staat niet veel meer dan de bedragen, het totaalbedrag en de datum.

Tegenwoordig bevat de bon heel wat meer informatie:

- a. het logo van het bedrijf (logo=kenmerk);
- b. een reclameregeling ('ongewone actie...', enz.);
- c. een omschrijving van wat gekocht is ('afdrukken van foto's'), dus niet alleen de bedragen;
- d. gegevens over de wijze van betalen, zoals datum, tijd, bedrag, pasnummer, transactienummer enz.;
- e. het BTW-bedrag;
- f. de filiaalgegevens (nummer), verkoper (nummer), bonnummer, enz.;
- g. het adres van het filiaal;
- h. de barcode/streepjescode.

Bron: <http://vakcommunities.kennisnet.nl/vo/praktijkonderwijs/Lesmateriaal/Economische%20dienstverlening/kassabon-introductie.doc/>

Tijdsduur: 15 minuten.

Gebruik: Start van de les.

Mogelijke uitwerking:

Vraag aan de leerlingen voor de volgende les een persoonlijk product mee te nemen, dat ze de laatste week hebben gekocht. Zelf kunt u bijvoorbeeld een flesje parfum meenemen, of een ander persoonlijk kleinood.

Aan het begin van de les vertelt u iets persoonlijks over het product dat u zelf hebt meegenomen. Vervolgens gaan de leerlingen de volgende vragen beantwoorden over hun meegebrachte product.

Leerlingenmateriaal:

- Waarom heb je gekozen voor dit product?

.....

.....

.....

- Wanneer is het product gekocht?

.....

.....

.....

- Waar is het product gekocht?

.....

.....

.....

- Tegen welke prijs is het product gekocht?

.....

.....

.....

Vervolgens wordt aan een aantal leerlingen gevraagd om hun product te tonen aan de klas en de antwoorden te presenteren. Daarna kan aan de klas de vraag worden gesteld: Heb jij te veel of te weinig betaald voor het meegenomen product? Leerlingen moeten dan in tweetallen gaan opschrijven wat naar hun mening de juiste prijs is. In de volgende besprekronde worden deze antwoorden besproken.

Mogelijke uitwerking:

Neem eens een smakelijke snack mee, bijvoorbeeld minimarsjes.

Naar aanleiding van het product kunnen de volgende vragen worden gesteld in een onderwijsleergesprek.

- Wat is de kracht van dit product?
- Welke voor- en nadelen heeft deze verpakking?
- Waar kun je dit product kunt kopen?
- Welke prijs betaal je voor het product?

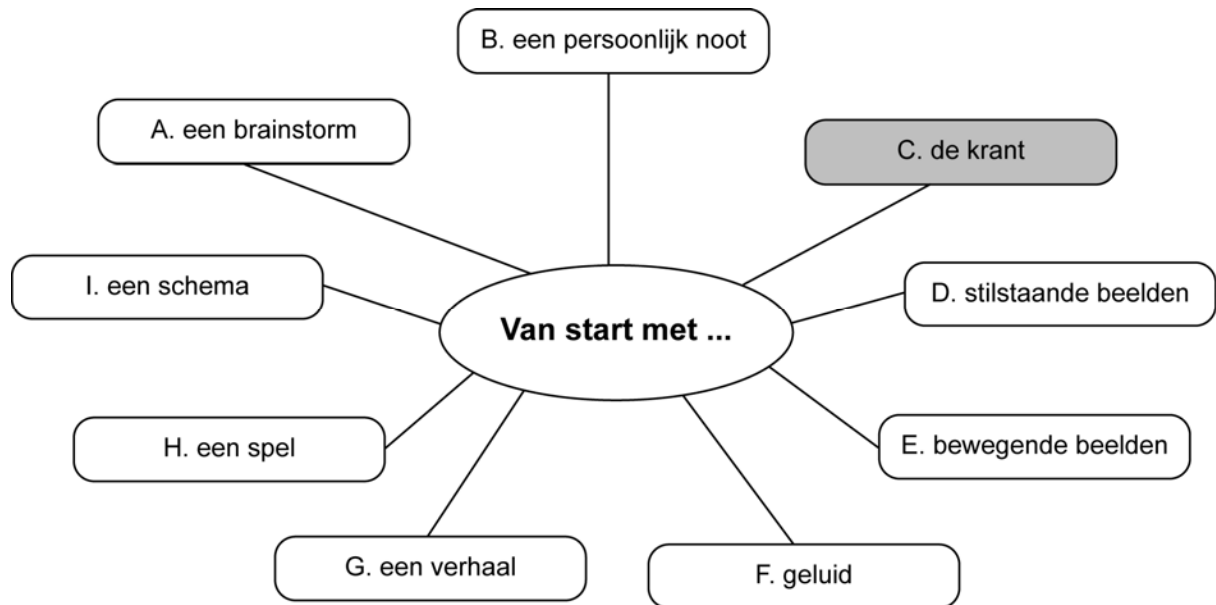
Al 'spelenderwijs' worden zo de 4 P's besproken aan de hand van een concreet product.

Tip: Deel aan het einde van het onderwijsleergesprek de minimarsjes uit in de klas.

Tijdsduur: 15 minuten.

Gebruik: Start van de les.

C Van start met de krant

Het nieuws verschijnt tegenwoordig via diverse media, zoals de krant, televisie, radio en internet. Het nieuwsblad of de krant heeft de langste traditie. Eerst werden de kranten alleen door de elite gelezen. Nu is de krant er voor iedereen en voor iedereen bereikbaar.

Kranten verschijnen tegenwoordig iedere dag. Soms zijn ze gratis en soms moet je ervoor betalen. Vaak zijn de betaalde kranten meer de 'kwaliteitskranten': deze geven ook meer achtergronden dan de gratis kranten. Desondanks zijn de verschillende soorten kranten zeer goed op verschillende manieren in de klas te gebruiken .

Algemene informatie:

Via de stichting 'Krant in de Klas' kunnen speciale themanummers besteld worden over bijvoorbeeld 'Reclame en de actualiteit'. Daarbij worden voor de verschillende niveaus thema's uitgewerkt met kant en klare lesmaterialen. Ook verstrekken landelijke kranten speciale onderwijsedities naar aanleiding van Prinsjesdag. Hier zijn meestal geen kosten aan verbonden! Bezoek hiervoor de site:

<http://www.krantindeklas.nl>

Mogelijke uitwerking:

De lesmaterialen van 'Krant in de klas' bieden concrete lessuggesties voor de bespreking van de actualiteit en de berichtgeving daarover. Er zijn al veel lesopdrachten beschikbaar op de site: deze zijn vaak gebundeld rond een specifiek thema en verwijzen zoveel mogelijk naar actuele krantenberichten.

Mogelijke uitwerking:

Neem een abonnement op 'Krant in de Klas'. Laat de leerlingen alleen of in duo een economisch onderwerp kiezen waarover ze een tijd lang materiaal uitknippen en verzamelen. Nadat het materiaal is verzameld gaan de leerlingen aan de hand van hun eigen materiaal een collage/poster/muurkrant maken.

Deze methode is vooral handig om de leerlingen te helpen grip te krijgen op ontwikkelingen in de samenleving. Door het nieuws over een langere periode te volgen, kunnen ze leren ontwikkelingen te signaleren.

Tip: De Nederlandse dagbladen willen graag bevorderen dat jongeren kranten leren lezen. Daarom stellen zij gratis exemplaren beschikbaar aan het onderwijs. Via 'Krant in de Klas' kunnen er exemplaren worden besteld. Ook kan gedurende een korte periode een abonnement worden aangevraagd.

Tip: Gebruik personeelsadvertenties uit de krant als opstap om met de klas te praten over de arbeidsovereenkomst, de primaire en secundaire arbeidsvoorwaarden. Laat leerlingen eigen advertenties verzamelen en meenemen.

Tijdsduur: van 15 minuten tot meerdere uren.

Gebruik: Start van een les / start van een thema.

Mogelijke uitwerking:

De docent heeft een artikel gevonden en uitgedeeld aan de leerlingen. Ook hierbij kan worden gekozen voor koppeling met wat tot dan toe besproken is of juist met wat gaat komen. Vervolgens laat de docent om de beurt een leerling een stukje voorlezen. Eerst moet helder worden welke begrippen de leerlingen kennen en welke niet. Als er onbekende begrippen zijn moeten deze eerst verhelderd worden. Daarna kan er gewerkt worden met een aantal vragen, die op het bord geschreven worden.

Leerlingenmateriaal:

'Werkgevers vinden steeds moeilijker personeel

Het aantal moeilijk vervulbare vacatures in middelgrote en kleine bedrijven stijgt explosief. Dat meldde MKB-Nederland dinsdag op basis van onderzoek bij de achterban deze zomer. Per 1 juli waren er 48.000 moeilijk vervulbare vacatures. Dat is bijna een verviervoudiging ten opzichte van een jaar eerder. In totaal zochten werkgevers in het midden- en kleinbedrijf in juli 93.000 werknemers. Van deze vacatures was dus ruim de helft moeilijk vervulbaar. Maar MKB-Nederland verwacht dat de krapte op de arbeidsmarkt door de aantrekkende economie en de vergrijzing zal toenemen. De werkgeversorganisatie vreest een herhaling van eind jaren negentig toen de loonkosten flink stegen en ondernemers moeilijker konden concurreren met het buitenland. MKB waarschuwt vakbonden niet te hoge looneisen te stellen. Ook moet de overheid de personeelskosten in de hand houden door sociale lasten en zorgpremies in de hand te houden. Het vertrouwen van ondernemers is volgens MKB nu bijna weer opgekrabbeld tot het niveau van 2000. Bijna 80 procent verwacht dat de economie in het laatste kwartaal verder verbetert. Meer dan de helft van de ondernemers rekent op meer winst en zes op de tien hebben investeringsplannen in de laatste maanden van dit jaar. Daarbij gaat het vaak ook om arbeidsbesparende maatregelen. Vooral internationale sectoren zijn positief, zoals transport, groothandel en de zakelijke dienstverlening. Detailhandel, horeca en de industrie doen het minder. De werkgelegenheid groeit vooral in de zakelijke dienstverlening, groothandel en sinds kort ook in de bouw. Dit jaar komen er volgens MKB-Nederland in totaal 50.000 nieuwe banen bij en volgend jaar wordt verwacht dat de werkgelegenheid met tenminste 75.000 banen groeit. Het economisch onderzoeksbureau EIM gaat zelfs uit van 65.000 extra banen dit jaar en ruim 85.000 in 2007. Grofweg gezegd is het volgens MKB nu het moeilijkste werven voor leidinggevende en technische (ict) functies, waarbij een hbo-diploma wordt gevraagd. De werkgeversorganisatie doet een reeks aanbevelingen om zoveel mogelijk mensen aan de slag te krijgen. Deze slaan voor een belangrijk deel op een goede opleiding en begeleiding van jongeren en mensen die door ontslag, ziekte of handicap nu niet aan de slag komen. Maar het recht op WW kan ook korter en buitenlandse krachten moeten makkelijker in Nederland aan de slag kunnen. Voor bestaande werknemers wil MKB-Nederland deeltijders stimuleren meer uren per week te gaan werken. Kinderopvang moet beter. Ouderen kunnen bijvoorbeeld met deeltijdpensioen langer aan de slag blijven, desnoods ook na 65 jaar. En mensen moeten op jaarbasis langer aan de slag (onder meer door het schrappen van adv-dagen). Daarbij geldt wel dat werken ook meer moet lonen.(ANP)

Door Margreet van Beem'

Bron: *Spits*, 12 september 2006.

http://www.spitsnet.nl/nieuws.php/21/774/online/Werkgevers_vinden_steeds_moeilijker_personeel.html

Voorbeeldvragen bij 'Werkgevers vinden steeds moeilijker personeel':

- Wat betekent MKB?
- Leg de titel van het artikel uit.
- Wat is het risico van te hoge looneisen stellen door de vakbonden?
- Welke mogelijkheden worden er genoemd om zoveel mogelijk personeel aan het werk te krijgen?
- Geef gemotiveerd je eigen mening over dit artikel weer.

Laat de leerlingen eerst individueel antwoord geven. Daarna kunnen ze na bijvoorbeeld 5 minuten in tweetallen de antwoorden vergelijken en verbeteren. Daarna volgt dan een klassikale bespreking, omdat iedereen natuurlijk wel wil weten of de gevonden antwoorden de juiste zijn.

Mogelijke uitwerking:

Combineer een krantenartikel waarin iets wordt gesteld met een tweede tekst of beeldfragment, waarin iets anders wordt beweerd. Laat de leerlingen herleiden wat de verschillen en overeenkomsten zijn tussen beide. Inventariseer deze en vraag naar hun eigen mening.

Tip: Gebruik bij het stellen van vragen n.a.v. krantenartikel de volgende drieslag:

1. verhelderende vragen over de inhoud van de tekst;
2. inzichtvragen om te testen of het begrip voldoende aanwezig is;
3. vragen naar de eigen mening om te leren argumenteren.

Tip: Neem eens een actuele tekst in een toets op en geef de leerlingen aan dat dit mede met het oog op die toets regelmatig geoefend moet worden.

Tijdsuur: 15 minuten.

Gebruik: Start van de les.

Mogelijke uitwerking:

Een andere manier is om een stapeltje gratis kranten mee te nemen. Aan de leerlingen kunt u vragen te zoeken naar krantenkoppen die te maken hebben met een economische thema. De koppen kunnen worden uitgeknipt en opgeplakt en daarna kunnen ze (klassikaal) toegelicht worden. Leerlingen worden op deze manier getraind in een aantal vaardigheden zoals leren selecteren, overleggen met elkaar en standpunten formuleren en verhelderen.

Leerlingenmateriaal:

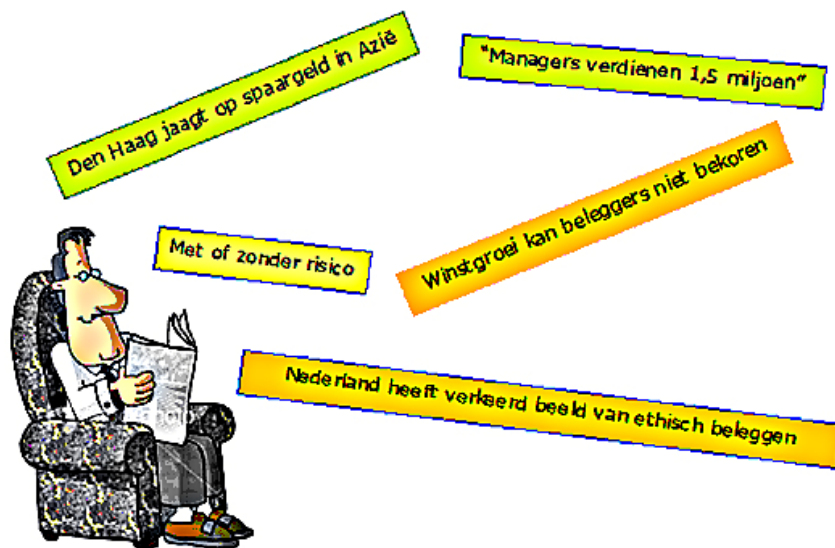
Selecteer met jouw groep minimaal 5 krantenkoppen die te maken hebben met het thema 'Werken bij de overheid'. Maak hiermee een collage die je aanvult met teksten en zorg ervoor dat het geheel er pakkend uitziet. Denk aan vlakverdeling, leesbaarheid en aantrekkelijkheid. De collages worden in het klaslokaal opgehangen en een persoon van elk groepje verzorgt een korte presentatie.

Bron: <http://www.borsele.nl>

Mogelijke uitwerking:

De docent maakt een krantenkoppencollage. Deze collage wordt in het klein afgedrukt voor de leerlingen en daarnaast groot afgebeeld ergens in het lokaal. De docent vraagt eerst aan de leerlingen wat de afzonderlijke 'koppen' zouden kunnen betekenen. Vervolgens moeten de leerlingen per tweetal achterhalen welke krantenkoppen op een economisch logische wijze aan elkaar te koppelen zijn.

Leerlingenmateriaal:

Wat betekenen de krantenkoppen?

Welke krantenkoppen zijn met elkaar te verbinden?

Welke krantenkop kun je zelf verzinnen, die past binnen het onderwerp?

Mogelijke uitwerking:

Nadat een hoofdstuk is afgerond krijgen de leerlingen de opdracht uit de stapel kranten van de afgelopen periode krantenkoppen te knippen, die te maken hebben met de besproken onderwerpen. De docent kan ook de onderwerpen verdelen in de klas. Zo kan iedere groep een collage maken, elk bij een verschillend economisch onderwerp. Vervolgens worden de collages tussen de groepen gewisseld. De groepen moeten bij de nieuwe collage uitleggen welke verbanden mogelijk zijn tussen de krantenkoppen. Deze moeten de groepen vervolgens presenteren aan de klas.

Tip: In het vaklokaal economie is het handig om tijdschriften te verzamelen zoals Elsevier, HP De Tijd, Viva en Flair. Als er dan gewerkt moet worden met een collage of als er uitspraken verzameld moeten worden is er altijd een stapeltje beschikbaar. Zorg ook voor papier op A3 formaat en wat scharen en lijm, zodat de leerlingen direct aan de slag kunnen!

Tip: Maak een digitale foto van de collages en gebruik die voor bijvoorbeeld het leerlingenportfolio.

Tijdsuur: 15 minuten.

Gebruik: Start van de les.

Mogelijke uitwerking:

Leerlingen krijgen eerst het beeld (de cartoon) te zien. Dit moeten ze analyseren volgens het eerder aangereikte stappenplan. Daarna krijgen de leerlingen de tekst uitgereikt. Vervolgens zoeken ze het economische verband tussen het beeld en de tekst.

Leerlingenmateriaal:

© Reid, Geleijnse & Van Tol

1. Ik zie op de cartoon de volgende

a. voorwerpen/figuren:

.....

.....

b. symbolen:

.....

.....

c. tekst:

.....

.....

2. Dat betekent dat:

a. voorwerpen/figuren:

.....
.....

b. symbolen:

.....
.....

c. tekst:

.....
.....

3. Ik vind de spotprent (niet) goed, want:

.....
.....

4. De cartoon slaat op de volgende actuele situatie:

.....
.....

'Werkloosheidsaanpak vroeger, en nu?

Door Jaap Noorda

Werkloosheid is een schrikbeeld van veel Nederlanders die dat 'aan den lijve' hebben ervaren in de dertiger jaren van de vorige eeuw. Massawerkloosheid bracht veel armoede en sociale ellende met zich mee. Sinds die tijd is het nog een keer flink uit de hand gelopen in de jaren tachtig, al was er toen na een lange periode van welvaart een materieel vangnet van uitkeringen geregeld. Ondanks zo'n minimum aan sociale zekerheid gaat er toch een depressief effect uit van werkloosheid en gebrek aan perspectief op de arbeidsmarkt. Dat was goed zichtbaar in de jeugdcultuur van die tijd met de opkomst van snelle jongens die het juist gaan maken in de rattenrace naar de arbeidsmarkt en de somberende punkbeweging en protesterende nix-generatie. Onderzoek uit die tijd toont aan dat uitsluiting van de arbeidsmarkt mensen mentaal en sociaal ongelukkig maakt.

Om die reden en natuurlijk vooral omdat de oplevende economie van de negentiger jaren steeds meer werknemers vroeg, is er in Nederland inmiddels een omvangrijke bedrijfstak van arbeidsbemiddeling en arbeidsintegratie ontstaan. Met allerlei creatieve methoden en drangmaatregelen worden categorieën van inactieve Nederlanders - jong, oud, man, vrouw, blank, gekleurd - de arbeidsmarkt op gestuurd. Tegelijkertijd wordt het stelsel van sociale voorzieningen beperkt.

Anno 2003 stagneert de wereldeconomie. De werkloosheid in Nederland loopt fors op. Ruim 5% van de beroepsbevolking is inmiddels werkloos; onder jongeren zelfs meer dan één op de tien. Lerend van het verleden zal werkloosheidsbestrijding zich nu vooral moeten richten op investeren in scholing en arbeidszin van mensen die nu aan de zijkant van de arbeidsmarkt worden geplaatst. En dat is niet alleen nodig voor jonge mensen.'

© tekst: Jaap Noorda, 2003

Tijdsduur: 20 minuten.

Gebruik: Start van de les / start van een thema.

Mogelijke uitwerking:

De docent heeft van tevoren een aantal korte zinnen verzameld die met elkaar in verband staan. Deze zinnen worden willekeurig op het bord geschreven of op papier uitgedeeld. Handig is om de zinnen in stroken te knippen. Tevens kan de docent enkele lege stroken papier uitdelen, waarop de leerlingen zelf dan enkele pijlen kunnen tekenen. De pijlen kunnen een enkele of twee richtingen uitwijzen.

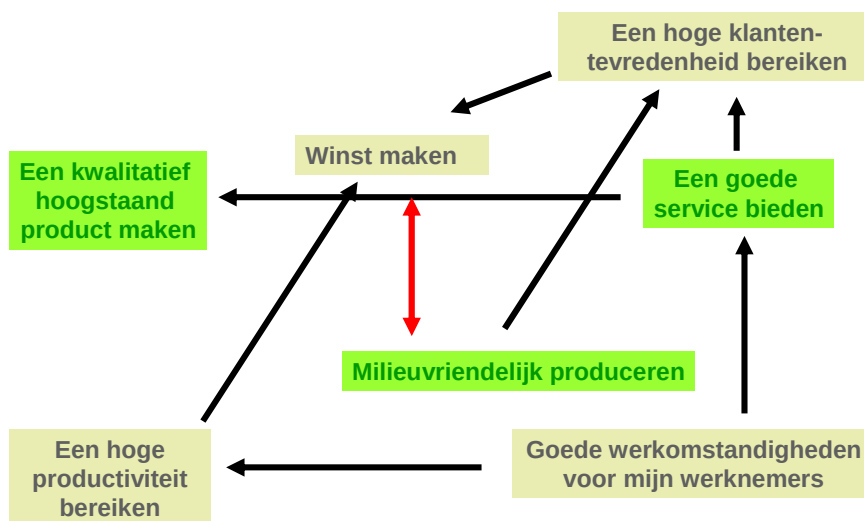
Leerlingenmateriaal:

Stel dat je zelf een onderneming wilt oprichten, wat zullen dan je doelstellingen zijn?

De leerlingen krijgen op stroken papier de volgende zinnen aangereikt:

- een hoge klanttevredenheid bereiken
- een goede service bieden
- winst maken
- een kwalitatief hoogstaand product maken
- goede werkomstandigheden voor mijn werknemers
- een hoge productiviteit bereiken.

Docentenmateriaal:

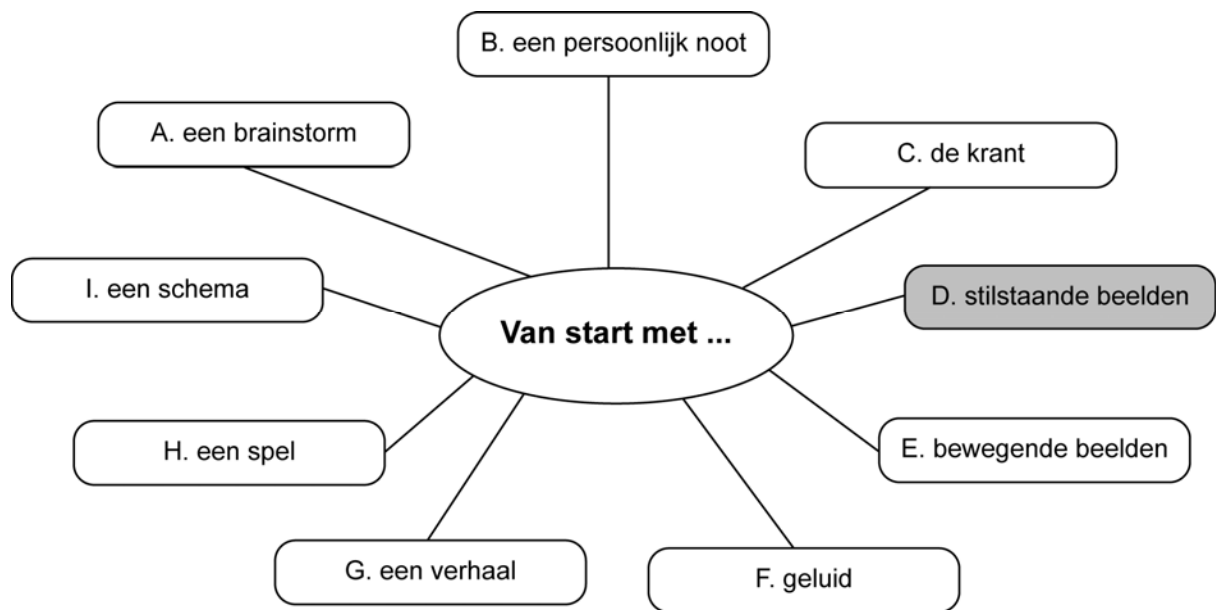

Tip: Gebruik krantenkoppen om verbanden te laten leggen of de krantencollage.

Tijdsduur: 15 minuten

Gebruik: Start van de les.

D Van start met stilstaande beelden

De leerlingen van de 21ste eeuw zijn beeldgericht: dagelijks worden ze gebombardeerd met veel uiteenlopende beelden. Dit kunnen bewegende, maar ook stilstaande beelden zijn. Beelden zijn een aansprekende manier om de werkelijkheid in de klas te halen. Het is daarom handig om veel beeldmateriaal te verzamelen, zowel bewegend als stilstaand. Inmiddels zijn op internet meerdere beeldarchieven te raadplegen en te gebruiken in de klas.

Uiteraard gelden voor het effectief gebruik van digitaal beeldmateriaal wel enkele (rand)voorwaarden: bij voorkeur moet het lokaal uitgerust zijn met een beamer, computer en een internetverbinding. De docent heeft van tevoren de randvoorwaarden gecheckt en is in staat om het gewenste beeld snel te tonen aan de groep.

Zorg er voor dat het materiaal voor het begin van de les hangt of geprojecteerd wordt op een scherm. Een logo laten zien kan op verschillende manieren, bijvoorbeeld met behulp van de beamer op een scherm of een vergrote foto, opgehangen in het lokaal, of een gekopieerd en vervolgens uitgedeeld logo. Zorg ervoor dat het logo goed leesbaar is voor iedereen.

Mogelijke uitwerking, leerlingenmateriaal:

Bron: kl-Ga, http://www.flickr.com/photos/francesca_rauchi/2266649087/

Naar welke economische begrippen verwijst deze foto?

Maak een keuze uit de onderstaande begrippen en geef een korte toelichting.

- Armoede
- Welvaart
- Kinderarbeid
- Ongelijke verdeling van kansen
- Laaggeschoold werk
-

Mogelijke vervolguitwerkingen:

Laat de leerlingen hun eigen verhaal schrijven bij de afbeelding.

Tijdsduur: 10 minuten.

Gebruik: Start van de les.

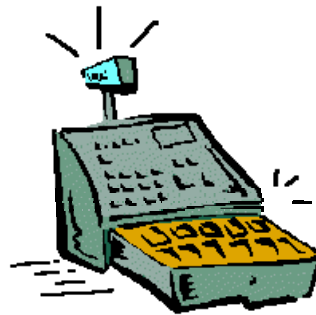
Mogelijke uitwerking:

Uit de eigen verzameling van de docent zijn er al dan niet geplastificeerd, afbeeldingen voorhanden van verschillende zaken, zoals een winkelpand, inventaris, geld, debiteuren, enz. Leerlingen krijgen de opdracht om deze te groeperen in a. vaste activa, b. vlottende activa, c. vaste passiva, d. vlottende passiva, enz. Hierna kan er gewerkt worden aan een algemeen overzicht van de opzet van de balans.

Leerlingenmateriaal:

1.

2.

3.

4.

5.

6.

Docentenmateriaal:

Opzet balans

Debet / Bezittingen

Credit / Schulden

Vaste activa: pand

Eigen vermogen

Vlottende activa: debiteuren

Vaste schulden: Hypotheek

Liquide middelen: kas

Vlottende schulden: Belasting

Bron:

1. Winkelpand: www.yucca.nu
2. Kassa: www.co2-servicepunt.nl
3. Klanten/debiteuren: www.kesselscommunicatie.nl
4. Eigen vermogen: www.lorentzhof.nl
5. Belasting: www.gvnadviseurs.nl
6. Hypotheek: www.hypotheek-bkr.net

Tip: Leerlingen kunnen ook zelf een toepasselijk beeld bij de economische begrippen zoeken door materiaal te verzamelen uit tijdschriften en dergelijke. De collages worden in het lokaal opgehangen.

Tijdsduur: 5 – 10 minuten.

Gebruik: Start van de les.

Een cartoon is een tekening die de draak steekt met de werkelijkheid. Vaak heeft een cartoon betrekking op actuele ontwikkelingen in de maatschappij. Cartoons kunnen goed worden gebruikt om een nieuw onderwerp aan te snijden bij de leerlingen en vervolgens daarover in gesprek te gaan.

Mogelijke uitwerking:

Verzamel verschillende cartoons over hetzelfde onderwerp. Deel de verschillende cartoons uit in de klas.

De spotprent moet je leren bekijken. Hoe meer je er ziet, hoe leuker ze kunnen worden. Een handig hulpmiddel om cartoons te leren begrijpen, is de WIBA-methode (zie <http://www.krantindeklas.nl/files/Cartoons.pdf>). De W staat voor Waarnemen (ik zie...), de I voor Interpretatie (dit betekent...), de B voor Beoordeling (ik vind...) en de A voor Actualiteit (Dit slaat op...).

Leerlingenmateriaal:

1. Ik zie op de cartoon de volgende

a. voorwerpen/figuren:

.....

b. symbolen:

.....

c. tekst:

.....

2. Dat betekent dat:

a. voorwerpen/figuren:

.....
.....
.....

b. symbolen:

.....
.....
.....

c. tekst:

.....
.....
.....

3. Ik vind de spotprent (niet) goed, want

.....
.....
.....
.....
.....
.....

4. De cartoon slaat op de volgende actuele situatie:

.....
.....

Tip: Combineer een cartoon met reclamemateriaal of een foto. Dat kan erg helpen om het economische verband te zoeken tussen de afbeeldingen.

Tijdsduur: 20 minuten.

Gebruik: Start van de les.

Mogelijke uitwerking:

De strip Obelix en Co is een prachtig voorbeeld van hoe economische wetten tot stand komen. De marketingtechnieken van ondernemer Obelix die menhirs verkoopt zijn erg vermakelijk. Kopieer een deel van de strip voor de leerlingen (p. 36 + 37).

Bron: nl.asterix.com

Na het uitdelen van de kopie van de strip kunnen de leerlingen aan de slag. Vraag de leerlingen aan te geven waar Obelix handelt volgens economische wetten. Welke economische wet zit hier achter verborgen? Waar handelt Obelix juist niet volgens de economische wetten? Waar leidt dat gedrag toe?

Leerlingenmateriaal:

In de strip Obelix & Co gaat Obelix als ondernemer aan de slag met menhirs. Een slimme Romein, Gaius Adolescentus, wil de Galliërs afleiden door ze de bekoring van bezit en goud te laten proeven, waardoor hun ondergang uiteindelijk onafwendbaar is. In Obelix treft hij natuurlijk een dankbaar slachtoffer.

Opdracht:

Lees onderstaande strip en beantwoord de volgende vragen:

1. Wat is een potentiële consument?
2. Welke marketingtechnieken worden hier gehanteerd?
3. Wat is jouw mening over deze doelgroepbenadering?

Tip: Verzamel een aantal exemplaren van deze strip in het vaklokaal om bij gelegenheid leerlingen tijdens de les te laten lezen.

Tip: Verzamel stripboeken of korte strips waarin economische begrippen en/ of concepten staan vermeld.

Tijdsduur: 15 minuten

Gebruik: Start van de les.

Leerlingenmateriaal:

Hieronder is de geschiedenis van de Europese Unie in stripvorm afgebeeld. Wat ontbreekt zijn de teksten. Ga samen met je buurman na welke teksten hier goed in kunnen passen en vul deze teksten in.

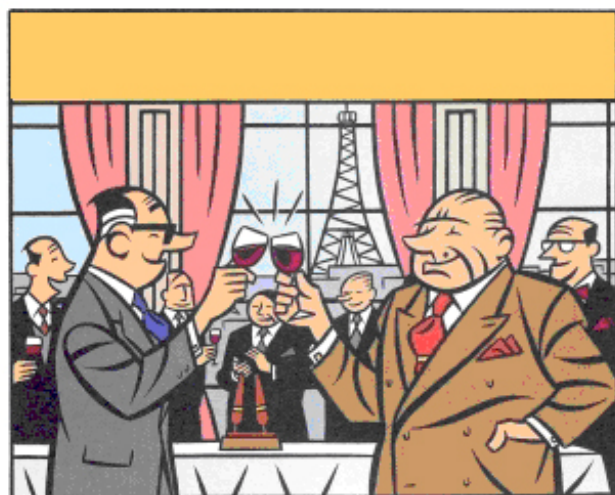
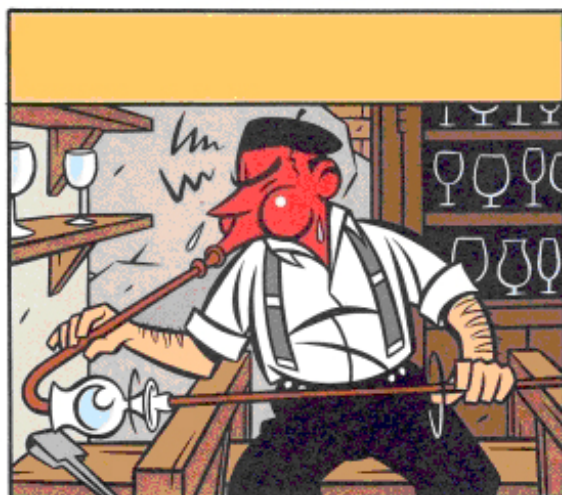
Aanwijzingen: De gele tekstvlakken zijn bedoeld voor de grote lijn en in de witte tekstvlakken komen steeds de commentaren.

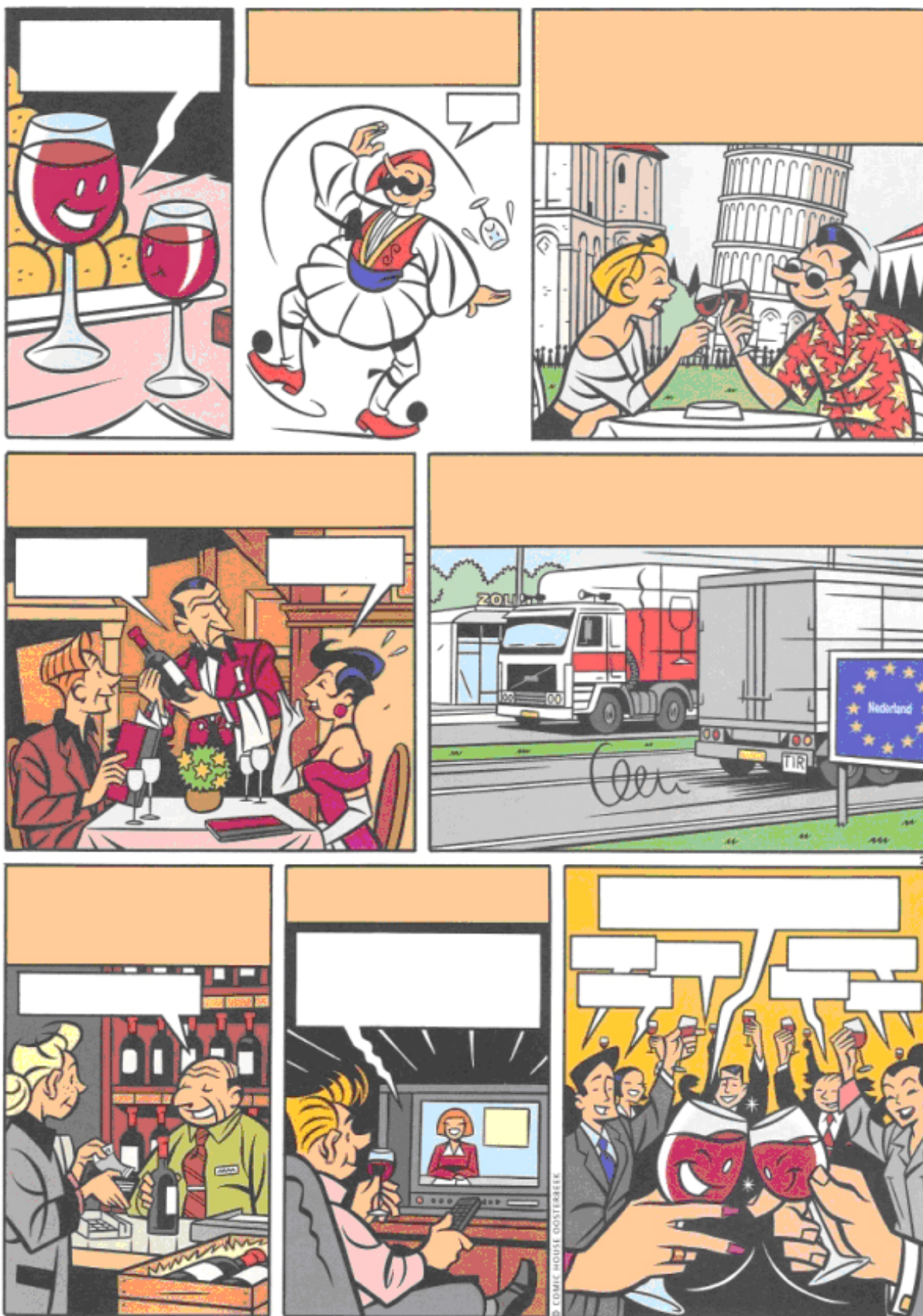
De teksten voor de gele tekstvakken staan hier in willekeurige volgorde:

1. En daarna schiet het lekker op... Vanaf 20.. worden producten in Nederland en elf andere landen in euro's afgerekend.
2. In 19.. spreken enkele lidstaten in het Luxemburgse Schengen af om geen interne grenscontrole voor personen meer te houden. Reizen wordt zo een stuk gemakkelijker. We komen dan ook meer toeristen tegen.
3. Toen ik in 19.. een kleine glasblazerij tot leven had geblazen, konden mijn familie en ik het land niet eens uit. We stonden daar maar.
4. In Parijs was toen net beklonken dat zes landen gingen samenwerken op het gebied van kolen en staal, om zo de oorlogsindustrie te kunnen controleren en de vrede te bewaren.
5. In 19.. worden de Euratom, de EGKS en de EEG samengevoegd tot de Europese Gemeenschappen. Kort hierna heffen de leden onderling geen invoerrechten meer.
6. In 19.. komt Griekenland erbij. Daar is mijn broer toen terecht gekomen. Die heb ik daarna nooit meer teruggezien.
7. In 20.. vindt de grootste uitbreiding van de EU plaats.
8. Mijn vader, die altijd in Frankrijk is gebleven, wordt met steeds meer varianten volgeschonken en door steeds meer nationaliteiten leeggedronken.
9. In 19.. wordt in Rome de EEG opgericht. Dit heeft tot doel de handelsbelemmeringen weg te nemen. Dan komt er een beetje beweging in de zaak.
10. Vanaf 19.. mogen ook goederen zonder grenscontrole door de EU worden vervoerd. De veiligheidseisen voor producten zijn vanaf dat moment gelijk en dat maakt alles veel eenvoudiger. Snap je, mon Petit?

Gebruikte jaartallen: 1951, 1957, 1967, 1981, 1985, 1993, 2002, 2004.

DE GESCHIEDENIS VAN DE EUROPESE UNIE

* In 2007 komen ook Bulgarije en Roemenië bij de EU.

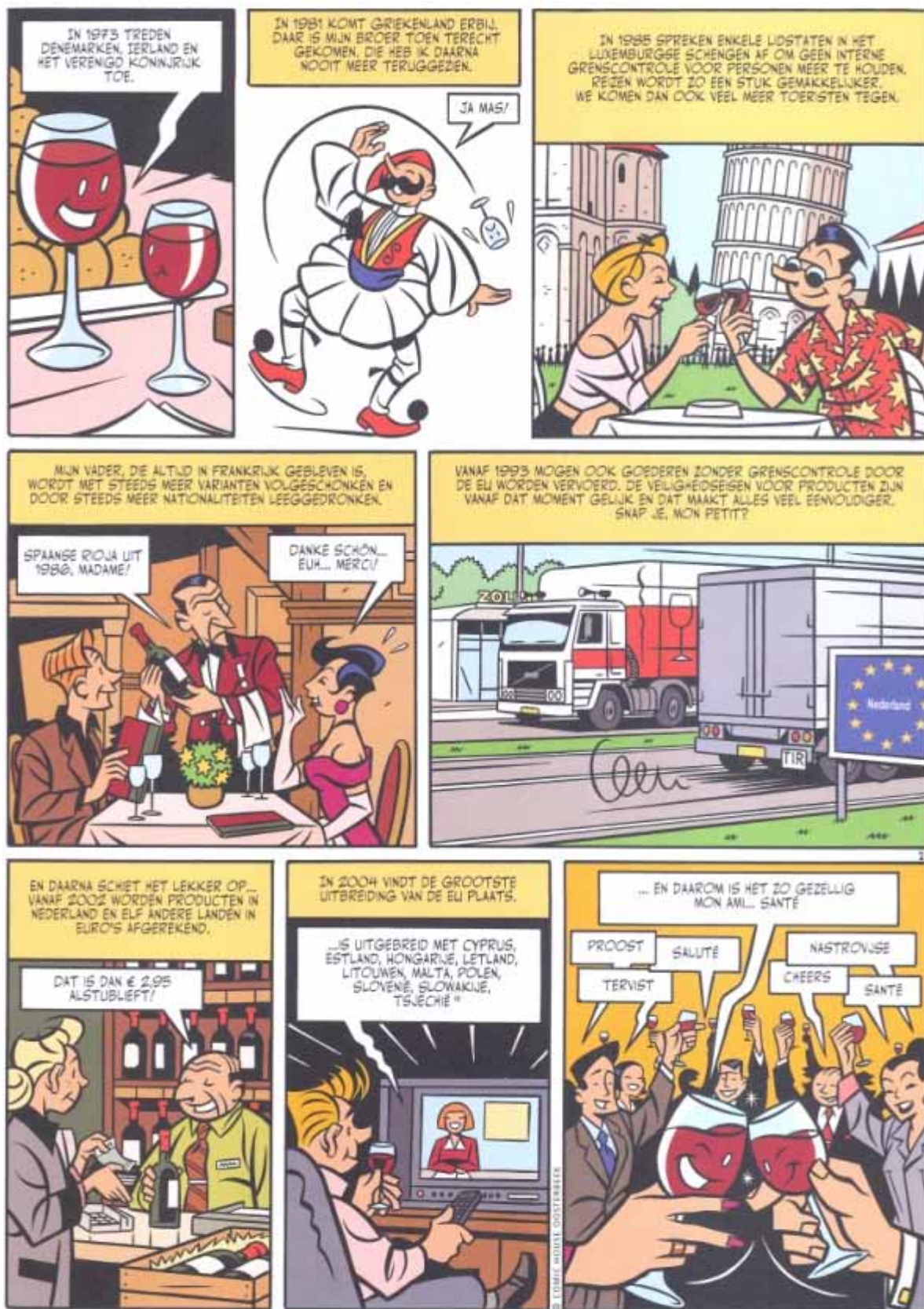
Bron: <http://www.europaeducatief.nl>

In de bron (<http://www.europaeducatief.nl/documenten/StripGS.pdf>) is te zien waar welke teksten moeten staan. Al naar gelang het niveau van de groep kan de docent helpen door een of meerdere tekstvakken van tevoren al te vullen en dit met de klas door te spreken.

Bron: <http://www.europaeducatief.nl/documenten/StripGS.pdf>

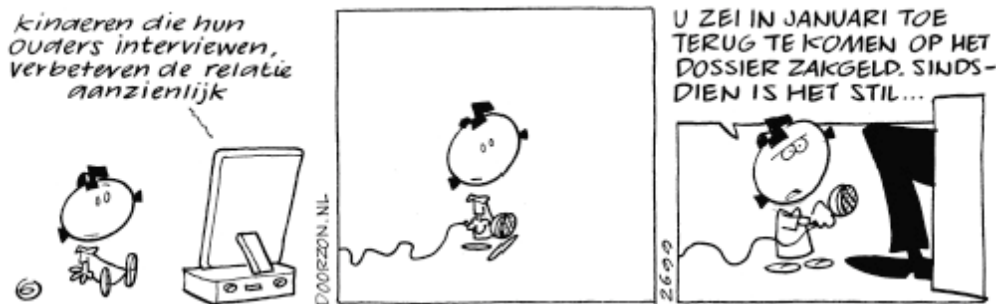
* In 2007 komen ook Bulgarije en Roemenië bij de EU.

Bron: <http://www.europaeducatief.nl/documenten/StripGS.pdf>

Tip: De nieuwsbrief over de geschiedenis van de EU is een uitgave van het ministerie van Buitenlandse Zaken. Kijk voor meer informatie over de EU op www.unite-eu.nl.

Docentenmateriaal:

Verschuillende dagbladen plaatsen dagelijks een korte strip die eenvoudig te downloaden is. Hieronder een voorbeeld uit het dagblad Trouw:

Bron: <http://www.trouw.nl/degids/article8474.ece>

Download de strip en importeer hem in het bewerkingsprogramma van Ms Paint. Wis in de laatste afbeelding de tekst. Vraag aan leerlingen om de tekst in te vullen. Uiteraard kan de docent hierbij wat economische begrippen geven om de leerlingen meer te leiden.

Andere voorbeelden zijn:

- Burka Babes
- Sigmund
- Splinter.

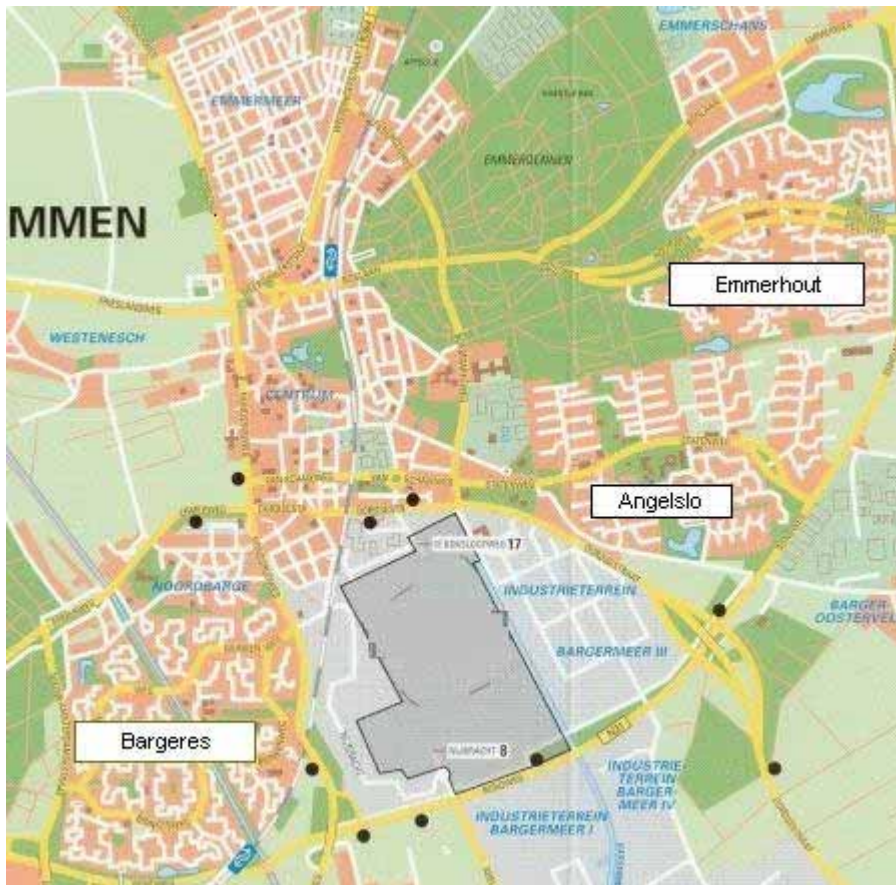
Tijdsduur: variërend van 10 minuten tot 30 minuten.

Gebruik: Start van de les / start van een thema

Als de les over handel gaat, kan het tonen van een kaart een en ander voor leerlingen aanschouwelijk maken. Handel kan worden gedreven op verschillende niveaus: wijk, plaatselijk, regionaal, landelijk en wereldniveau. Om inzicht te laten verwerven is het handig om kaarten op verschillende niveaus met elkaar te vergelijken. Je past dan hetzelfde principe toe door een combinatie van woord en tekst te maken, of een vergelijking tussen teksten, of een vergelijking tussen meerdere beelden.

Mogelijke uitwerking:

Geef de leerlingen een kaart van de school en omgeving. Vraag de leerlingen om op de kaart aan te geven waar de bedrijven zich bevinden. Hetzelfde kan met een andere kleur worden gedaan waar de winkels zijn. Vraag aan de leerlingen wat hen opvalt. Vervolgens kan een kaart worden aangereikt van de stad waar de school staat. Waar bevinden zich de winkels en de bedrijven? Wat valt op?

Bron: http://www.kei-centrum.nl/websites/kei/gfx/projecten/emmen_revisited_kaart.jpg

Mogelijke uitwerking:

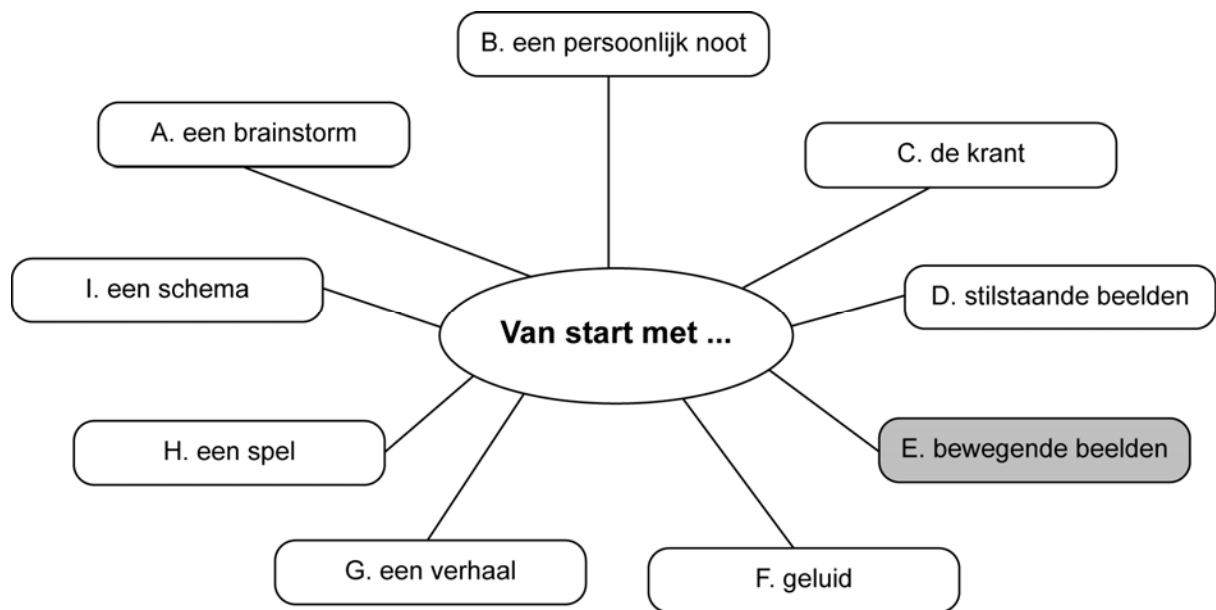
Hang de wereldkaart voor het bord of projecteer deze met behulp van de beamer. Voor de leerlingen kan een kopie van de kaart worden gemaakt. Vraag aan de leerlingen op basis van de gegevens van bijvoorbeeld het CBS aan te geven met welke landen Nederland handel drijft. In feite kunnen twee kaarten worden gemaakt: een kaart voor import en een kaart voor export. Door de kaarten naast elkaar te leggen wordt visueel duidelijk met welke gebieden we meer of minder handelen.

Tijdsduur: 20 minuten.

Gebruik: Start van de les.

E Van start met bewegende beelden

Naast verschillende stilstaande beelden kunnen ook bewegende beelden goed worden gebruikt in de les. Bewegende beelden kunnen vaak beter aan de leerlingen oorzaken-gevolgen-oplossingen laten zien dan stilstaande beelden. Deze geven een beperkter deel van de werkelijkheid weer. Daarnaast zijn bewegende beelden dynamischer en spreken ze door de combinatie van beeld, geluid en tekst meerdere delen van het brein aan.

Documentaires zijn een speciaal soort film. Hier een onderwerp aangeboden vanuit het perspectief van de maker. Soms verschijnen er speciale dvd's over thema's die te maken hebben met economie, maar ook www.docschool.nl is veel informatie te vinden over hoe met dit speciale filmmateriaal kan werken in de klas.

Bron: http://www.planet.nl/upload_mm/b/9/8/1453912777_1999998498_algore_aninconvenienttruth_337x253_paramountclassics.jpg

'An Inconvenient Truth' is een voorbeeld van een documentaire die goed te gebruiken is in de economieles. De documentaire/film werd uitgebracht in mei 2006 en is grotendeels gebaseerd op een multimediapresentatie die Gore al vele jaren geeft als een onderdeel van zijn milieucampagne.

Mogelijke uitwerking:

Laat uit de documentaire een passend fragment zien. Bespreek het fragment aan de hand van uitgereikte kijkvragen of laat de leerlingen er zelf vragen bij bedenken.

Mogelijke uitwerking:

Laat de leerlingen bij verschillende onderdelen van de lesstof een fragment kiezen. De leerlingen laten het gekozen fragment zien om vervolgens te beargumenteren waarom ze het hebben gekozen. Indien alle leerlingen hetzelfde stukje theorie toegewezen krijgen is het aardig om te zien of alle leerlingen tot hetzelfde fragment komen en welke reden ze hiervoor gebruiken. Uiteraard kunt u leerlingen zelf laten zoeken naar beelden, of de beelden waaruit gekozen moet worden aanreiken.

Tijdsduur: 15 minuten.

Gebruik: Start van een les / start van een thema.

Reclame is altijd en overal aanwezig, en dus voor leerlingen zeer herkenbaar. Het gebruik van bewegende beelden zorgt voor een hoge attentiewaarde. Er worden twee zintuigen aan het werk gezet, nl. gezicht en gehoor. Jongeren zien dagelijks meer dan 3000 reclameboodschappen, dus is het voor de reclamemaker van belang om goed op te vallen. De bedoeling is dat het beeld blijft 'hangen' waardoor er uiteindelijk meer geconsumeerd wordt. Reclameblokken op televisie zijn te herkennen door het logo van de STER of IP.

Mogelijke uitwerking:

Via www.ster.nl zijn steeds actuele reclamespotjes te zien.

Vraag leerlingen naar de meest irritante, of juist de meest aansprekende reclame. Maak daarvan een lijst op het bord en bespreek waarom de makers (bewust) willen irriteren. Kijk op Loden Leeuw (<http://www.trosradar.nl/index.php?id=lodenleeuw>) voor de nominaties en vergelijk deze met de uitkomsten in de klas.

Leerlingenmateriaal:

Invulblad tv commercials

Fragment	Productnaam	Doelgroep	Boodschap	Aantrekkelijkheid
1				
2				
3				
4				
5				

Mogelijke uitwerking:

Vraag de leerlingen zelf hun meest irritante reclame te maken. Hierbij kunt u kiezen voor alleen op papier of bijvoorbeeld filmen met de mobiele telefoon.

Tip: Laat de leerlingen in groepjes een reclame ontwerpen voor de eigen school.

Achtergrondinformatie voor de docent:

TV-reclame

Heb jij dat ook wel eens? Dat je net lekker een filmpje zit te kijken maar dat hij dan weer voor de zoveelste keer onderbroken wordt door de reclame? Je bent niet de enige.. Er is zelfs vastgesteld dat wij naast vele andere reclameboodschappen, gemiddeld, per dag aan ongeveer 100 reclamespots op televisies worden blootgesteld.

Ongewild of niet, reclame is dus op televisie de laatste decennia uitgegroeid tot een niet meer weg te denken verschijnsel. Marketeers geven jaarlijks miljoenen euro's uit aan televisiereclames die de aandacht van ons op hun producten moeten vestigen. Toch de bereidheid om aan elke reclamespot aandacht te geven neemt sterk af. Want het merendeel van de tv-reclames zap, zip of skip je, nietwaar? Met andere woorden, tegenwoordig besluit je tijdens een reclamespot naar een andere televisiezender over te schakelen (zappen), of op de "forward" knop van de videorecorder te drukken om de opgenomen tv-reclame in versneld tempo vooruit te spoelen (zippen) en individuele reclames of het gehele reclameblok over te slaan (skippen).

Aandacht vast houden

Om de aandacht op elk moment in de commercial vast te houden hebben adverteerders verschillende strategieën ontwikkeld. Daarbij kan je denken aan het gebruik van humoristische (de meest gebruikte), seksuele, shockerende of aan andere spanningselementen in tv-reclame. Ook is denkbaar om de distributie (wel of niet gezamenlijk met de productie) van tv-reclame aan te passen zoals gebeurt bij "roadblocking", twincommercials, interactieve commercials en "persoonlijke" tv-reclames. Met "roadblocking" wordt bedoeld dat je tijdens de reclame niet zomaar kunt zappen naar een andere zender zonder daar ook reclame aan te treffen. De adverteerders proberen dus zodanige aanpassingen in een tv-commercial door te voeren, dat het onmiddellijk de aandacht van de kijker trekt, of de kans dat jij als kijker de spot mist, minimaal is.

Aspecten van een tv-reclame

Een tv-commercial bestaat uit een continue stroom van beelden met visuele en audio-effecten. De commercial bepaalt zelf het tempo waarin informatie aan de kijker wordt verschaft. De reclames onderling onderscheiden zich op basis van het verhaalscript. De ene commercial is meer een demonstratie, terwijl de ander geconstrueerd is rondom een enkel verhaal met dramatische elementen. Weer een andere bestaat uit losse verhaaltjes rondom een product.

Binnen een commercial onderscheiden scènes zich van elkaar door bijvoorbeeld de camerapositie, tijd en setting. Geluid strekt zich gedurende de commercial uit van een voice-over, hitsong, muziekstuk tot een ingebouwde stilte, met de daarbij behorende volumeveranderingen. De inhoudselementen in een reclamespot wisselen elkaar in een snel tempo af tijdens de uitzending.

Bron: <http://www.students.let.uu.nl/0368172/ICT/reclame.htm>

Tijdsduur: 20 minuten.

Gebruik: Start van de les.

Op het Journaal is natuurlijk het meest actuele nieuws te zien en te horen: ook hier geldt dat het erom gaat om korte en boeiende stukjes te selecteren. Het is allemaal afhankelijk van de doelgroep. Fragmenten zijn te vinden op www.nosjournaal.nl of www.rtlnieuws.nl.

Alle journaals zijn ook online te bekijken. Vaak worden daar ook meer achtergronden getoond, of het gehele fragment. Naast de journaals geven ook de dagbladen op internet vaak meer achtergrondinformatie. Vaak zijn er speciale clips gemaakt, passend bij het nieuws van de dag.

Mogelijke uitwerking:

Verdeel de verschillende nieuwsbulletins in de klas. Per nieuwsbulletin moeten de leerlingen een selectie maken uit het economisch nieuws. Dit moeten ze presenteren aan de klas. Het resultaat is dan een soort van bewegende collage.

Mogelijke uitwerking:

Selecteer een fragment. Laat de leerlingen in de klas noteren welke economische begrippen in het fragment aan de orde komen. Noteer daarna de begrippen op het bord en probeer via een onderwijsleergesprek te komen tot samenhang tussen de begrippen.

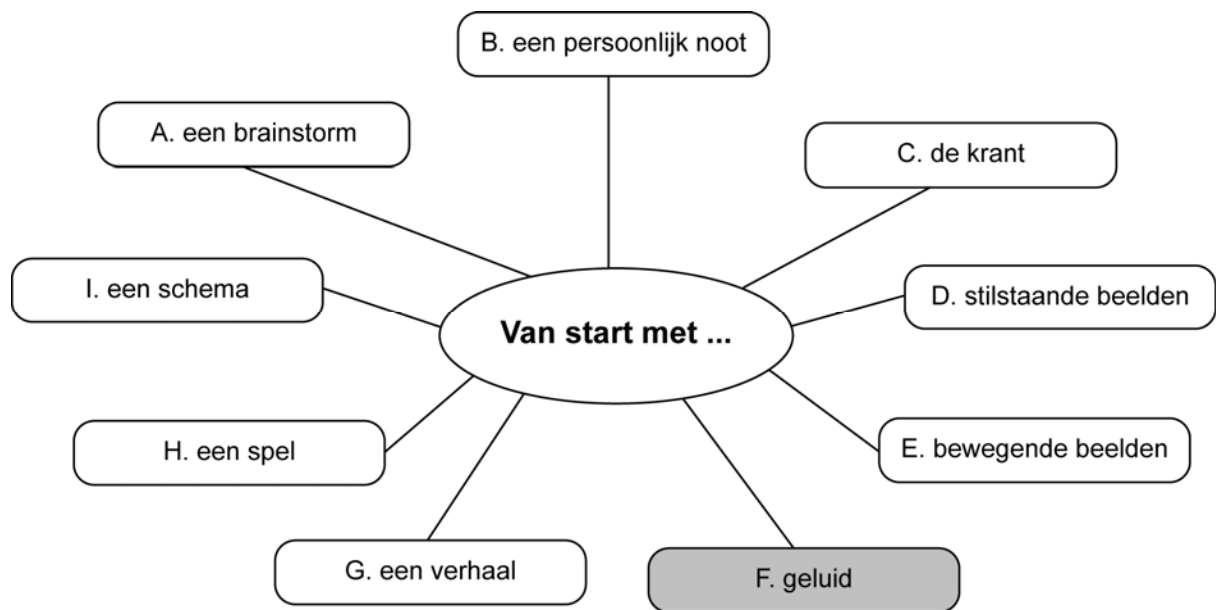
Tip: Op RTL 7 wordt het programma RTL Z meerdere malen op een dag uitgezonden. Dit is speciaal economisch nieuws. De ontwikkelingen op de effectenbeurzen komen hier ook goed naar voren. Samen met leerlingen kan dit programma gedurende een periode gevolgd worden. Ook kan het verschil tussen het 'gewone' en het 'economische' nieuws besproken worden.

Tip: Bekijk ook fragmenten van het jeugdjournaal.

Tijdsduur: 10 minuten tot enkele uren.

Gebruik: Start van de les / start van een thema.

F Van start met geluid

Met geluid en muziek brengt u op eenvoudige wijze de les letterlijk tot leven. Traditioneel wordt muziek in de economieles weinig gebruikt, terwijl het vele mogelijkheden biedt. Niet alleen om anders te beginnen, maar ook om gehele lessen aan te wijden. Songteksten kunnen een beeld geven van hoe op een bepaald moment wordt gedacht over economische onderwerpen. Vaak klinkt in dergelijke liedjes protest door tegen de gevestigde klasse.

Mogelijke uitwerking:

Zet de audioapparatuur aan als de leerlingen langzaam de klas binnenkomen. Vraag als iedereen zit om stilte. Vervolgens wordt de muziek gespeeld. Deel dan de songtekst met 'gaten' uit aan de leerlingen, waarna de muziek nogmaals wordt beluisterd. De leerlingen worden gevraagd de gaten in de tekst in te vullen. Vervolgens wordt de tekst besproken. Het gesprek moet ertoe leiden dat duidelijk is tegen wie dit lied een aanklacht is.

Leerlingenmateriaal:

Keer op keer hetzelfde, je hoort ze wel maar ziet ze niet
Ze laten je altijd weer stikken, liever bij de 't likken
Etentje hier, borreltje daar,, een sigaar
Houd de arbeiders maar dom voor een glas Don Perignon

....., ondernemingsraad

Instrumenten van de staat

Vakbond,

Staan voor

..... dienen zich aan en wie vreest er niet voor zijn

De vertegenwoordiger van de, hij praat de bazen naar de mond

Hij weet zijn kostje is gekocht, voor hem wordt weer een gezocht

Want de bazen zijn gebaat, bij hun

Acht jaar 'Paars' heeft ons bewezen, dat hoog wordt geprezen

Wanneer je je stem hebt weggegeven bepaalt een ander je hele leven

..... naar het oosten, de mag de ontslagene troosten

Sociale worden opgesteld, het kost de bazen nauwelijks

Mogelijke uitwerking:

De leerlingen krijgen zodra ze zitten een deel van de tekst te horen. Vervolgens wordt gevraagd aan de leerlingen waar de tekst over gaat. Na het bespreken van de tekst wordt aan de leerlingen gevraagd in tweetallen of groepjes een nieuw couplet te schrijven van vier regels. Deze coupletten worden vervolgens voorgedragen in de klas. Daarna kan ter afsluiting van de gehele song worden beluisterd. Wat zijn de overeenkomsten en verschillen tussen de originele uitwerking en de uitwerking van de leerlingen? Welke geeft het beste weer hoe de economische situatie was op dat moment?

Tip: Kijk voor meer songteksten op www.songteksten.net. Hier zijn op eenvoudige wijze songteksten te vinden.

Originele songtekst.

Bron: songtekst arbeidersverraad van Brigade M

Keer op keer hetzelfde lied, je hoort ze wel maar ziet ze niet
Ze laten je altijd weer stikken, liever bij de bazen 't likken
Etentje hier, borreltje daar, schouderklopje, een sigaar
Houd de arbeiders maar dom voor een glas Don Perignon

Keerzang:

Vakbond, ondernemingsraad
Instrumenten van de staat
Vakbond, ondernemingsraad
Staan voor arbeidersverraad

Massaontslagen dienen zich aan en wie vreest er niet voor zijn baan
De vertegenwoordiger van de bond, hij praat de bazen naar de mond
Hij weet zijn kostje is gekocht, voor hem wordt weer een baan gezocht
Want de bazen zijn gebaat, bij hun arbeidersverraad

Acht jaar 'Paars' heeft ons bewezen, dat overleg hoog wordt geprezen
Wanneer je je stem hebt weggegeven bepaalt een ander je hele leven
Kapitaalvlucht naar het oosten, de bond mag de ontslagene troosten
Sociale plannen worden opgesteld, het kost de bazen nauwelijks geld

Tijdsduur: 15 minuten.

Gebruik: Start van de les.

Met een geluidsfragment wordt de les weer op een andere manier geopend. Het gebruik van geluidsfragmenten vraagt van de leerlingen concentratie en van de docent dat er passende fragmenten klaar liggen die niet te lang duren. Het is soms even zoeken, maar er zijn veel geluidsfragmenten over economische thema's via internet beschikbaar. Te denken valt aan korte radiofragmenten van het (economisch) nieuws, consumentenzaken, of radiocommercials.

Mogelijke uitwerking:

Als de leerlingen binnenkomen is er al een blokje met opgenomen radiocommercials te horen. Als iedereen zit wordt om stilte gevraagd: het reclameblokje van radiocommercials wordt nu in zijn geheel beluisterd. De leerlingen wordt gevraagd om het product te noteren waarvoor reclame gemaakt wordt, voor wie het bedoeld is, welke sfeer er wordt geschapen. En wat vinden de leerlingen van deze reclame? De antwoorden worden samen met de klas besproken. Hierbij kan vooral aandacht geschonken worden aan doelgroep, sfeer en de wijze waarop de doelgroep bereikt kan worden. Hierna kan de docent ingaan op de wijze waarop de jonge consument vooral bereikt wordt en het gebruik van ondersteunende muziek die moet passen bij het product en de doelgroep. Wat is het verschil met tv-commercials?

Leerlingenmateriaal:

Invulblad radiocommercials

Fragment	Productnaam	Doelgroep	Boodschap	Sfeer
1				
2				
3				
4				
5				

Tip: Kijk op www.radiocast.nl voor het luisteraanbod van de publieke omroep; hier staan populaire podcasts zoals Radio Kassa en Hoe?Zo!

Tip: Bent u op zoek naar de muziek die in een bepaalde commercial wordt gebruikt? Zie hiervoor www.ster.nl.

Achtergrondinformatie voor de docent:

Muziek kan zeer effectief zijn in een commercial. Het bepaalt de sfeer, trekt de aandacht en zorgt voor herkenning. Een vrouwenstem benadert vaak vanuit het gevoel terwijl een mannenstem een meer zakelijke toon heeft. Zijn er vaste regels in de keuze van een mannenstem of juist een vrouwenstem? Nee! Door roldoorbrekend te werk te gaan kan een spot zelfs meer opvallen en beter scoren! Laag of hoog? Een laag stemgeluid staat voor kalm, betrouwbaar, sloom of juist machtig. Hoog staat voor enthousiast, vrolijk, verfrissend. Een lager stemgeluid heeft vaak een lager spreektempo dan een hoog stemgeluid. Ieder concept vraagt om een specifieke sound.

'Als je naar reclame zit te kijken, hoor je bijna altijd wel muziek. Die muziek is er niet voor niets.

Ilja Gort weet er alles van. Hij is componist van reclamemuziek. Hij heeft veel muziekjes gemaakt en hij vertelt dat de muziek geen onzin is. "De muziek is er voor wat je moet zien. Als de reclame bijvoorbeeld over iets fijns gaat, maar je zet er dreigende muziek bij, dan denk je: help, gevaar! Zet je er rustige romantische muziek bij, dan denk je: um dat is fijn." Als de goede muziek bij de goede reclame zit, dan heeft de muziek een effect. De kijker gaat meer spullen kopen waar reclame voor is gemaakt." De muziek is dus heel belangrijk. Reclame zonder muziek is veel saaier en stiller en de mensen vinden dan het artikel, waar het om gaat, lang niet zo leuk.

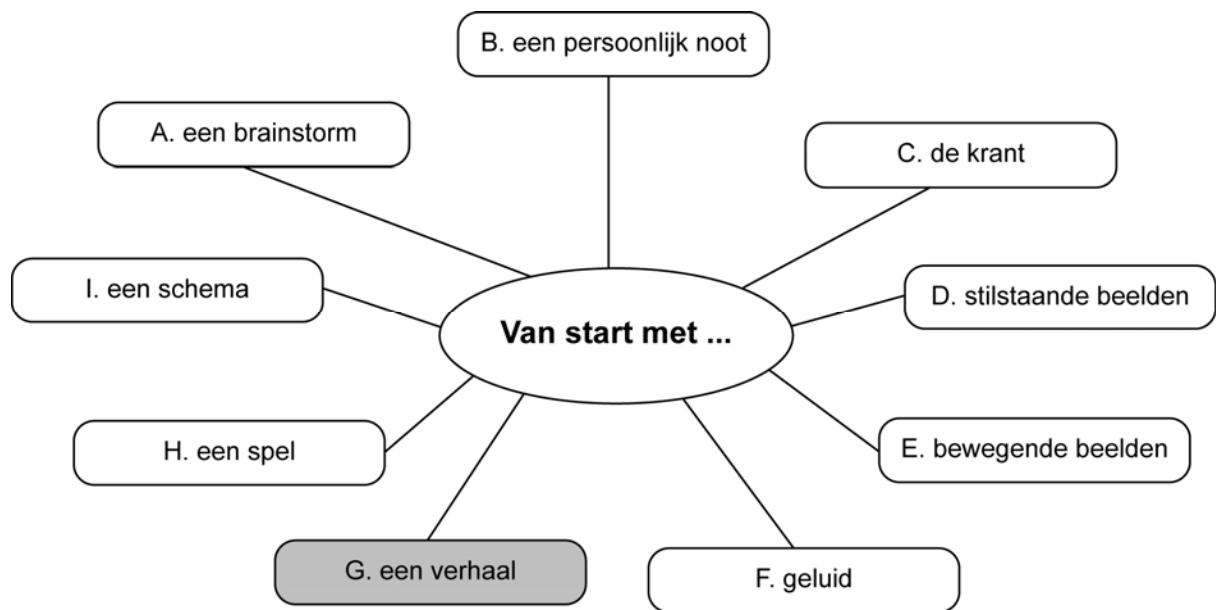
Het effect van de muziek is dus: de kijker koopt meer.'

(Bron: http://proto.thinkquest.nl/~jrb001/html/db_reclamemuziek.htm)

Tijdsduur: 15 minuten.

Gebruik: Start van de les.

G Van start met een verhaal

Wie kent ze niet, de docenten bij wie je op het puntje van de stoel gaat zitten om vooral niets te missen? Het effectief gebruik kunnen maken van de verhaalvorm vraagt meestal wel enige oefening.

Er zijn verschillende tips die van pas kunnen komen:

- Zorg voor een interessant begin.
- Denk ook aan spreesnelheid, intonatie en mimiek.
- Smeuïge details doen het ook vaak goed, omdat het verhaal dan levendig wordt.
- Voer de spanning op naar de ontknoping van het verhaal.
- Maak gebruik van een geschikte vertelvorm, bijvoorbeeld alsof je zelf de hoofdpersoon bent, of een goede bekende. Daardoor wordt het meteen persoonlijker en wordt de belangstelling van de leerlingen getrokken. ('Wat me gisteren toch is overkomen, ik reed op de fiets naar huis en toen zag ik opeens...').
- Maak het verhaal niet te lang en probeer uiteindelijk aan te sluiten bij het thema waar u naar toe wilt.
- Anekdoten en humor worden vaak gewaardeerd.
- Uiteraard moet het verhaal wel passen in de beleavingswereld van de leerlingen.

Door een prikkelend economisch probleem te formuleren op het bord of op papier worden leerlingen uitgedaagd om hier zo concreet mogelijk mee aan de slag te gaan. Al naar gelang het niveau van de leerweg kan het economisch probleem qua moeilijkheidsgraad variëren. Het is aan te bevelen om een lijst met passende websites achter de hand te houden. Door de probleemstelling in deelvragen op te delen kan zij ook stapsgewijs worden uitgevoerd.

Mogelijke uitwerking:

De docent schrijft op het bord: 'Wanneer is een bedrijf succesvol?'

Deze vraag moeten leerlingen eerst voor zichzelf beantwoorden (zelf denken), daarna kunnen ze gebruik maken van beschikbare materialen zoals artikelen, tijdschriften, internet, en zijn ze bezig met kennis vergaren en ontdekken. De leerling moet een eigen antwoord formuleren en is zo zelf verantwoordelijk voor zijn eigen leerproces.

Tip: Leerlingen kunnen de individuele antwoorden in kleine groepjes bespreken en het beste antwoord van elk groepje wordt gepresenteerd aan de klas.

Tip: De volgende vragen en probleemstellingen kunnen gebruikt worden:

- Wat is de kracht van McDonald?
- Hoe groot is de rol van De Nederlandsche Bank (DNB) in Europees verband?

Tijdsduur: 15 - 30 minuten.

Gebruik: Start van een les / start van een thema.

Een mooi beeldend verhaal over een ongeluk dat u (gisteren!) is overkomen met de fiets of auto en welke gevolgen dit allemaal heeft voor de schadeverzekering, kan een pakkend begin zijn. Op talloze terreinen kunt u eigen ervaringen of iets wat u hebt gelezen verweven in een mooi verhaal om de les aantrekkelijk te beginnen. Hoe meer leed u erin verwerkt, hoe meer aandacht u van uw gehoor krijgt... Het hoeft niet allemaal echt gebeurd te zijn, de waarheid is wat u als docent ervan maakt!

Mogelijke uitwerking:

U neemt een beeld mee of een tekst, die van toepassing is op het verhaal. Zeker als u niet bedreven bent in het vertellen van een verhaal, is het handig om dit te doen aan de hand van het artikel of de afbeelding. Laat leerlingen reageren op het verhaal. Wat herkennen ze? Welke ervaringen hebben ze zelf, of waarvan hebben ze gehoord?

Mogelijke uitwerking:

De docent vertelt een stukje van het verhaal en laat de leerlingen het einde schrijven. Uiteraard kunnen de stukjes worden voorgedragen in de klas.

Tip: Vraag naar verhalen van de leerlingen.

Tijdsduur: 20 minuten.

Gebruik: Start van de les.

Mogelijke uitwerking:

Een verhaal kan zich ook in de vorm van een dialoog afspelen die door een paar leerlingen wordt voorgedragen. Geef duidelijk aan wie welke rol voorleest. Na afloop van het voordragen van de dialoog is het aan te raden om een van de (voorlees)leerlingen om een korte samenvatting te vragen. Op die manier komt het centrale economische thema meteen boven drijven.

Leerlingenmateriaal:

De Wisselkoers

Verteller: Simon gaat met de scouting op kamp naar Zwitserland. Hij vertrekt zaterdag naar de Jamboree en is nu bezig zijn koffers te pakken.

Simon: Zo, ik denk dat ik alles heb.

Moeder: Je brengt toch wel een souvenirkje voor ons mee hé?

Simon: Natuurlijk mama, wat wil je graag hebben?

Moeder: Het is me om het even, kies maar iets...

Simon: Dan zal ik best wat geld meenemen ook... Wacht, ik zal nog 20 euro uit mijn spaarpot halen.

Moeder: Je zal niet veel kunnen doen met je euro's, hoor Simon. In Zwitserland betalen ze niet met euro's, maar met Zwitserse franken.

Simon: Ja, waar moet ik die Zwitserse franken dan halen?

Vader: Ga maar naar de bank. Hier heb je 40 euro, die zullen ze daar wel wisselen in Zwitserse franken.

Simon: O.k. pa, dankjewel!

Verteller: Simon gaat naar de bank. Een half uurtje later komt hij terug thuis. Hij roept zijn vader.

Simon: Ha die Pa! Die meneer heeft op een papiertje geschreven dat ik 61,20 CHF gekregen heb en ik heb die meneer maar 40 euro gegeven. Wat is CHF?

En moet ik dan geen 40 Zwitserse franken krijgen in plaats van 61,20?

Tip: Laat leerlingen een eigen economische dialoog maken en dit samen opvoeren voor de klas.

Tijdsduur: 20 minuten.

Gebruik: Start van de les.

Het onderwijsleergesprek is een gestructureerd gesprek waarbij de docent de leerlingen stapsgewijs, door het stellen van vragen, tot bepaalde inzichten of tot de oplossing van een probleem brengt. Door een concrete situatie te beschrijven waar een 'probleem' in verborgen zit worden de leerlingen gevraagd mee te denken over een oplossing. Veel van het slagen van deze werkvorm is afhankelijk van hoe de docent het leergesprek met de klas voert. De volgende technieken zijn daarbij belangrijk (zie <https://www.kuleuven.be/icto/bv/bvbank/steekkaart.php?stid=42>):

- de juiste vragen stellen;
- vragen terugspelen naar de leerlingen;
- omgaan met foute antwoorden;
- alle leerlingen erbij betrekken;
- het gesprek structureren.

Mogelijke uitwerking:

'Die DVD van Frans Bauer zou ik dolgraag kopen met het zakgeld dat ik voor mijn verjaardag heb gekregen. Maar hoe zal ik die hier kunnen betalen?'

Dit kan een opstapje zijn naar het onderwerp 'gebruik van chartaal/giraal geld in Nederland'. De moeilijkheidsgraad en complexiteit kunnen opgebouwd worden door ook te werken met een casus die eerst verteld wordt en die daarna door leerlingen opgelost kan worden.

Tip: In plaats van Frans Bauer kan natuurlijk ook een andere artiest gekozen worden. Is er een (regionale) artiest die erg populair is bij de leerlingen? Dan die noemen!

Tijdsduur: 10 minuten.

Gebruik: Start van de les.

Vertel een mooi verhaal dat past bij het economische thema, bijvoorbeeld over het dilemma van een zelfstandige ondernemer die veel te lijden heeft van concurrentie van het grootwinkelbedrijf. Maak leerlingen nieuwsgierig en daag ze uit om mee te denken en mee te doen.

Mogelijke uitwerking:

Prijs gewonnen!

Luister eens jongens, misschien heb je het al gehoord.

Ik speel al jaren mee in de Staatsloterij en heb wel eens een klein prijsje gewonnen: 10 euro. Maar nu heb ik me toch een leuk bericht gehad! Ik heb een prijs gewonnen! Echt!

Ik heb gisteren (!) bericht gekregen hoeveel de prijs precies bedraagt. Het exacte bedrag is... ik durf het bijna niet te vertellen...

Het is ...

Het is echt te gek...

Nou vooruit omdat jullie het zijn...

Het is niet kinderachtig...

Het is...

Goed, ik zal het vertellen:

Het is...

427.838,51

wow

En wat ik ermee ga doen?

Ik heb een deel meteen via internetsparen vastgezet, een deel gaat naar goede doelen die het geld veel harder nodig hebben dan ik en ik geef een deeltje aan jullie!

Ik geef jullie allemaal ...1.500 euro!

En jullie zijn opeens allemaal getrouwd en net 25 jaar geworden, hebben een leuke baan en jullie krijgen meteen de opdracht om hier een mooie sluitende gezinsbegroting van te maken voor 1 maand.

(Je mag ook een klein bedragje reserveren voor een loterij, maar dat hoeft niet...)

Tijdsduur:10 minuten.

Gebruik: Start van de les.

Onder de (groeps)discussie verstaan we een gespreksvorm waarin de leerlingen een specifiek onderwerp bespreken. Alle leerlingen en de docent kunnen met elkaar in interactie zijn. Het doel van een groepsdiscussie kan zijn informatie uitwisselen, meningen toetsen, probleem oplossen, gezamenlijk besluiten nemen en afspraken maken. De rol van de docent kan variëren van leider tot begeleider. Als leider bepaalt hij het onderwerp van discussie, het verloop van de discussie en wat voor soort resultaat de discussie moet opleveren. Als begeleider houdt de docent zich meer op de achtergrond. De discussie kan het beste voorbereid worden door het vaststellen van een aantal vragen waarop in de discussie een antwoord moet worden gegeven. Voor een goed verloop is een voorzitter noodzakelijk. Bij de discussie komen vaardigheden als luisteren, het leren formuleren, een eigen mening ontwikkelen, het leren onderbouwen van meningen e.d. aan de orde.

Mogelijke uitwerking:

Verdeel de klas in groepjes van 4 à 5 leerlingen en geef een duidelijke stelling ter discussie, bijvoorbeeld: 'De economie is belangrijker dan het milieu'.

Om de discussie te structureren is het handig om in het begin aan elk groepje te vragen of ze eerst voordelen en dan nadelen willen noteren. Daarna komt de groep met een gemeenschappelijk standpunt; dit kan op een flip-over worden gezet en gepresenteerd. Nabespreking is wenselijk omdat de docent dan ook kan doorvragen en zo nodig kan verduidelijken en verbindingen maken met de leerstof.

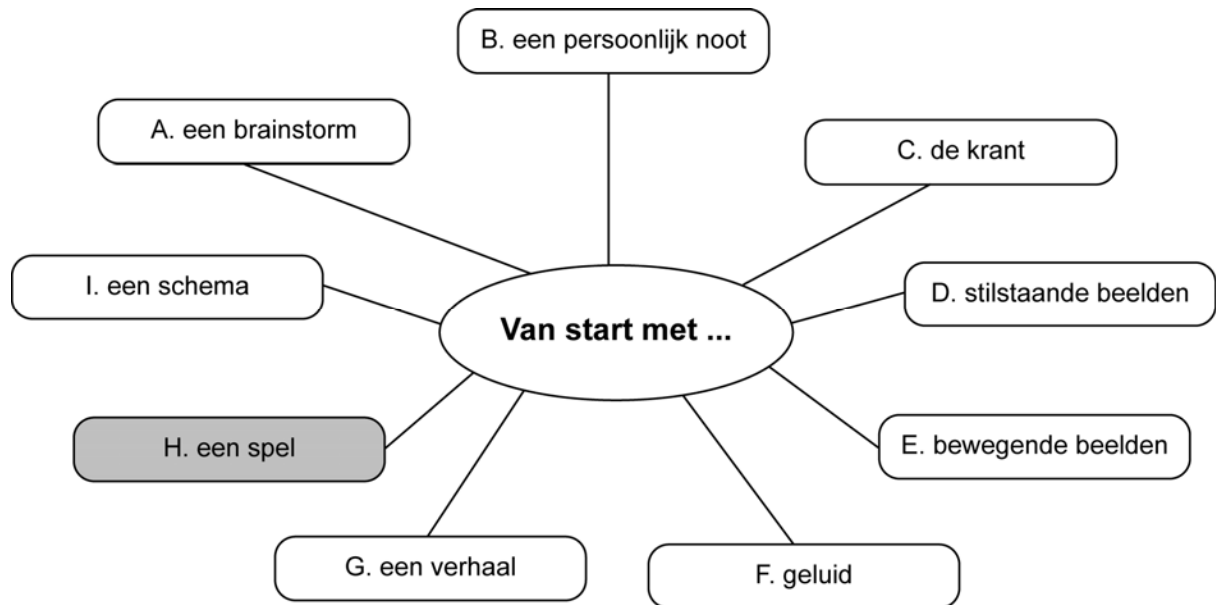
Tip: Hoe kunnen leerlingen leren argumenteren? Laat de leerlingen in de literatuur of op internet van een stelling zowel de voor- als de nadelen opzoeken. In groepjes gaan ze een beargumenteerd betoog opzetten die namens het groepje door één persoon verteld gaat worden. Als ze weten welke voor- en nadelen er zijn kunnen ze die leren gebruiken voor de discussiefase van de les.

Tip: Wijs een groep voorstanders en een groep tegenstanders aan. Geef ze voorbereidingstijd om de discussie straks te voeren en bespreek met de rest van de groep af waarop straks vooral gelet moet gaan worden. Na afloop van de discussie vraagt u aan de klas welke groep het beste uit de bus is gekomen en waarom dat zo was.

Tijdsduur: 10 – 25 minuten.

Gebruik: Start van de les.

H Van start met een (rollen)spel

Een rollenspel is een kort toneelstukje, waarbij leerlingen een situatie uit de werkelijkheid naspelen (zie P. Hoogeveen en J. Winkels, *Het didactisch werkvormenboek*, pag. 190-192). Het sociodrama is een vorm waarin spontaan handelen onder opzettelijk bedachte omstandigheden centraal staat. De leerlingen spelen een rol en proberen zich daarvoor goed in te leven in de persoon en de situatie. Door het spelen van een rol worden de leerlingen bewust van motieven die belangrijk zijn om keuzes te maken. Ook wordt het inzicht in standpunten van anderen vergroot.

Effectief gebruik maken van deze werkvorm betekent voor de docent:

- zorgen voor een duidelijke beschrijving van de situatie en de rollen;
- observatieopdracht(en) geven aan het publiek;
- na afloop complimenten geven voor de durf en het inlevingsvermogen van de spelers;
- tijdens de nabespreking de wezenlijke zaken er uit halen, een samenvatting verzorgen en een koppeling maken met de leerstof.

Het spreekt vanzelf dat de docent duidelijk aangeeft wat er te gebeuren staat en wat het doel van het rollenspel is. Voor sommige leerlingen is het spannend omdat ze niet weten wat er zal gaan gebeuren, voor andere is het bedreigend omdat het een herkenbare (pijnlijke) situatie betreft. Bij het rollenspel over het gezinsbudget kunnen beide voorkomen. Het rollenspel kan ook dienen als een soort 'eyeopener' voor leerlingen, omdat dit voor hen een volledig onbekende situatie betreft. Al deze elementen zijn van belang voor de nabespreking.

Mogelijke uitwerking:

De docent deelt kaartjes uit met de volgende situatieschets:

In een eenoudergezin met moeder en 2 opgroeiende pubers van 13 en 16 jaar moet men rondkomen van een bijstandsuitkering. Het is geen vetpot, integendeel. Er wordt bezuinigd op voeding en kleding en de pubers klagen daarover. Zij hebben net als hun klasgenoten nog een aantal wensen, maar die kosten natuurlijk wel wat. Moeder probeert de eindjes aan elkaar te knopen en is op zoek naar een passende baan, maar dat wil niet vlotten. Tijdens de maaltijd komt het gesprek op hoe met je inkomen uit te komen ...

In groepjes van 3 leerlingen wordt dit rollenspel voorbereid en geoefend. De docent wijst vervolgens een paar groepjes aan om het rollenspel voor de klas uit te spelen. Na het rollenspel altijd (kort) nabespreken en vragen of de situatie realistisch is en of er goed ingeleefd is. Hierna kan de docent de les vervolgen met informatie over leven met een uitkering, of over het huishoudboekje.

Tip: Stapsgewijze nabespreking

1. De spelers krijgen altijd eerst (kort) de gelegenheid stoom af te blazen: spelen is spannend en roept soms emoties op. Tijdens deze ronde wordt er niet gereageerd/geen feedback gegeven door de anderen.
2. Daarna start de bespreking van het rollenspel. Ook hier is het meestal raadzaam de spelers te laten vertellen wat zij ervoeren tijdens het gesprek. Nu kunnen zij elkaar ook feedback geven. Vervolgens beschrijven de leerlingen (aan de hand van de afgesproken punten) hun waarnemingen (ook aan de hand van de feedbackregels).
3. Bespreek samen met de leerlingen bevindingen, vragen, discussiepunten.
4. Tot slot de oefening evalueren: de werkvorm en de inhoud, de doelen en de onderlinge samenwerking. Formuleer eventueel aandachtspunten voor de volgende keer.

Tijdsduur: 20 minuten.

Gebruik: Start van een les.

Welke stappen worden er allemaal gezet voordat iets gekocht wordt? Voor sommige artikelen, zoals het mobieltje of de scooter, wordt goed rondgekeken en ook de prijs is natuurlijk van belang. Hoe verloopt een goed verkoopgesprek? Kunnen de leerlingen zich voldoende inleven in een toekomstige beroepsrol?

Mogelijke uitwerking:

Leerlingen zijn belangrijke consumenten, want zij hebben veel te besteden. Hoe komt een koop tot stand? Eerst is er een voorbereidende fase, dan de feitelijke aankoop en achteraf kun je beoordelen of de koop een goede koop is geweest.

Er zijn verschillende fasen in de besluitvorming van de consument te onderscheiden:

1. het vaststellen van de behoefte;
2. het verzamelen van informatie;
3. het beoordelen van informatie;
4. het nemen van een koopbeslissing;
5. het beoordelen van de koopbeslissing.

Bereid een rollenspel voor waarbij jij, als jonge consument, elke fase doorloopt. Maak eerst een kort draaiboekje van deze sketches waarna dit per tweetal wordt geoefend; daarna worden een aantal sketches voor de hele klas gespeeld.

Tip: Het verkoopgesprek tussen een koper en een verkoper leent zich ook goed voor een rollenspel. Laat leerlingen een realistische situatie voorbereiden en uitspelen en bespreek na afloop de invulling van de rol. Hoe was het voor de leerling om zich in te leven? Was de situatie herkenbaar realistisch voor de rest van de klas?

Tijdsduur: 15 – 30 minuten.

Gebruik: Start van een les.

Werken met een probleemstelling over bijvoorbeeld de inkomensverdeling kan ook plaatsvinden door de klas actief erbij te betrekken en de leerlingen te vragen op een denkbeeldige lijn stelling te nemen. Daarna wordt er in groepjes gewerkt aan een rechtvaardige inkomensverdeling en tot slot is er een plenaire uitwisseling.

Mogelijke uitwerking:

De les over inkomensverdeling wordt in 3 onderdelen verdeeld:

1. Stelling nemen;
2. Verdeelvraagstuk;
3. Plenaire afsluiting.

1. Stelling nemen

Geef de klas de opdracht om een rij te vormen, zodanig dat degenen die voorstander zijn van zo groot mogelijke inkomensverschillen rechts gaan staan in het lokaal, en degenen die voorstander zijn van geen inkomensverschillen aan de linkerkant in het lokaal gaan staan. Op de denkbeeldige lijn tussen deze twee uitersten kunnen alle plaatsen ingenomen worden. Als de leerlingen stelling genomen hebben vraagt de docent aan een paar leerlingen of ze kort willen toelichten waarom ze op die plek zijn gaan staan. Let op, er wordt nog geen mogelijkheid geboden voor discussie, de rol van de docent is louter informierend. Dan telt de docent van links naar rechts in viertallen af (1, 2, 3, 4) zodat er vier heterogeen samengestelde groepen ontstaan.

2. Verdeelvraagstuk

Elk groepje krijgt een lijst met 10 beroepen en een zak geld van € 50.000,- De opdracht aan elk groepje is om het bedrag zodanig te verdelen over de 10 beroepen, dat zij vinden dat het op een rechtvaardige manier gebeurt. Daarbij moet worden uitgegaan van netto inkomens.

De lijst van 10 beroepen kan er bijvoorbeeld als volgt uit zien: manager, verpleegkundige, wijkagent, administratief medewerker, chirurg, groepsleider (gvt - gezinsvervangend tehuis), docent, beleidsambtenaar op het ministerie, hoogleraar, ongeschoolde productiemedewerker.

Omdat de groepen heterogeen van samenstelling zijn zal de discussie in elk groepje gevoerd worden en leren de leerlingen om zich te verplaatsen in verschillende standpunten. Bovendien moet er worden samengewerkt aan een rechtvaardige oplossing. 'Spelenderwijs' leren de leerlingen welke elementen van belang zijn als het gaat om inkomensverschillen.

3. Plenair

Elke groep schrijft de uiteindelijke oplossing op het bord en geeft een toelichting. Na afloop worden de overeenkomsten en verschillen klassikaal besproken. De docent leidt het gesprek en gaat na de bespreking verder met het begrip 'inkomen' en achtergronden van inkomensverschillen.

Tip: Letterlijk stelling nemen kan ook met andere economische thema's en vraagstukken, bijvoorbeeld over de hoogte van uitkeringen.

Tijdsduur: 30 minuten.

Gebruik: Start van een les / start van een thema.

De quiz is een vragenspel waarbij economische vragen worden voorgelegd. Elk juist antwoord levert een punt op, en wie de meeste punten heeft behaald is winnaar. Het is een vorm waarbij kennis en inzicht getoetst worden. Ook leren de leerlingen om te gaan met meerkeuzevragen. Op de quizvorm zijn veel variaties mogelijk. Alle leerlingen hebben bijvoorbeeld een A4-blad waarop A – B – C staat. Door het blad te vouwen kan de leerling A of B of C tonen. Na het voorlezen van de vraag steken de leerlingen een eigen antwoord omhoog.

A	B	C
---	---	---

Mogelijke uitwerking:

De **HEMA** Quiz.

Over de normaalste zaak van de wereld.

Bron: Examen VMBO-GL handel en verkoop, 21 mei 2007

(...)

18. Bij HEMA dragen de kassamedewerkers bedrijfskleding.

Waarom dragen de kassamedewerkers bedrijfskleding?

- A. Dat is in de CAO geregeld.
- B. Dat voorkomt diefstal door het personeel.
- C. Ze zijn dan herkenbaar voor de klant.

19. De meeste artikelen bij HEMA hebben geen prijssticker.
Toch geeft dat geen problemen bij het afrekenen.
Waarom niet?
- A. De caissière heeft de prijzen uit het hoofd moeten leren.
 - B. De prijs is verwerkt in de streepjescode.
 - C. Naast de kassa ligt een lijst met alle artikelen en prijzen.
20. HEMA heeft sinds kort reisverzekeringen in het assortiment. Een reisverzekering wordt gerekend tot
- A. A onstoffelijke goederen.
 - B. B stoffelijke goederen.
 - C. C tastbare goederen.
21. De verzekeringen die HEMA verkoopt behoren tot het
- A. A kernassortiment.
 - B. B raamassortiment.
 - C. C uitloopassortiment.
22. HEMA verkoopt ook damesbikini's.
De bikini's zijn een voorbeeld van
- A. A convenience goods.
 - B. B shopping goods.
 - C. C specialty goods.
23. Bij HEMA verkopen ze ook papieren filters voor koffiezetapparaten.
Filters zijn een voorbeeld van
- A. A complementaire artikelen.
 - B. B concurrerende artikelen.
 - C. C follow-up artikelen.
24. HEMA heeft iedere week een presentatie met de weekaanbiedingen.
Het doel hiervan is
- A. A om de omzet te vergroten.
 - B. B om derving te voorkomen.
 - C. C om diefstal te voorkomen.
25. Op welke hoogte worden de zware en grote artikelen geplaatst?
- A. A bukhoogte
 - B. B grijphoogte
 - C. C ooghoogte
 - D. D reikhoogte.

26. De meeste artikelen die je in de stelling moet leggen zijn al door de fabrikant verpakt. Waarom worden de meeste artikelen door de fabrikant verpakt?
- A. A Dat verlaagt de kosten.
 - B. B Dat voorkomt ongelukken.
 - C. C Dat voorkomt milieuvervuiling.
27. HEMA verhoogt de prijzen van een aantal artikelen omdat de inkoop prijs van deze artikelen is gestegen. Zo'n prijsverhoging is een voorbeeld van
- A. A afprijzen.
 - B. B opprijzen.
 - C. C uitprijzen.
 - D. D voorprijzen.
28. HEMA wil de badcollectie extra onder de aandacht van de klant brengen. In de winkel is daarom een palmenstrand ingericht met etalagepoppen in zwembekleding. Hoe wordt zo'n presentatie genoemd?
- A. A display
 - B. B eye-catcher
 - C. C vitrine.
29. Het is erg druk geweest. Er zijn veel schappen die bijna leeg zijn. Hoe kun je er voor zorgen dat de schappen vol lijken en er netjes uit zien?
- A. A Door te blokken.
 - B. B Door te restaureren.
 - C. C Door te spiegelen.
30. HEMA wil een idee krijgen van de omvang van het verzorgingsgebied. Om die reden wordt regelmatig geënkquêteerd. Welke van de onderstaande werkzaamheden kunnen onderdeel zijn van een dergelijke enquête?
- A. A Optellen van de bedragen van de kassabonnen.
 - B. B Tellen van het aantal klanten op een zaterdagmiddag.
 - C. C Vragen naar de postcode van de klanten.

Antwoorden:

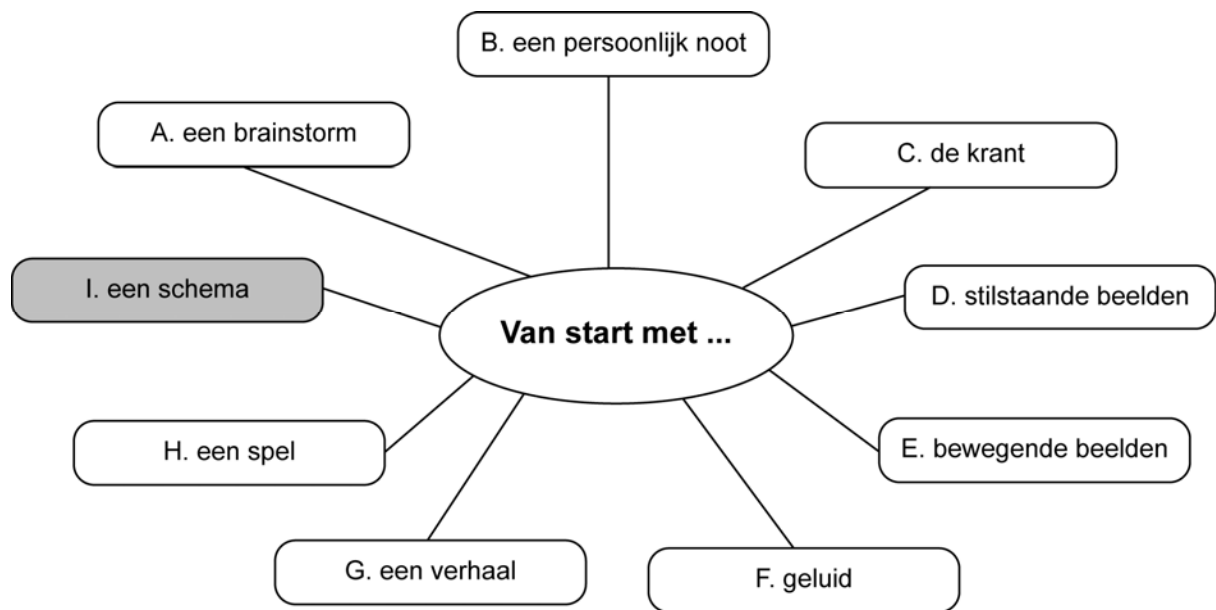
18 C 19 B 20 A 21 B 22 B 23 C 24 A 25 A 26 A 27 B 28 B 29 C 30 C

Tip: Benoem een assistent die bijhoudt wie de meeste antwoorden goed heeft.

Tijdsduur: 10 – 15 minuten.

Gebruik: Start van een les.

I Van start met een schema

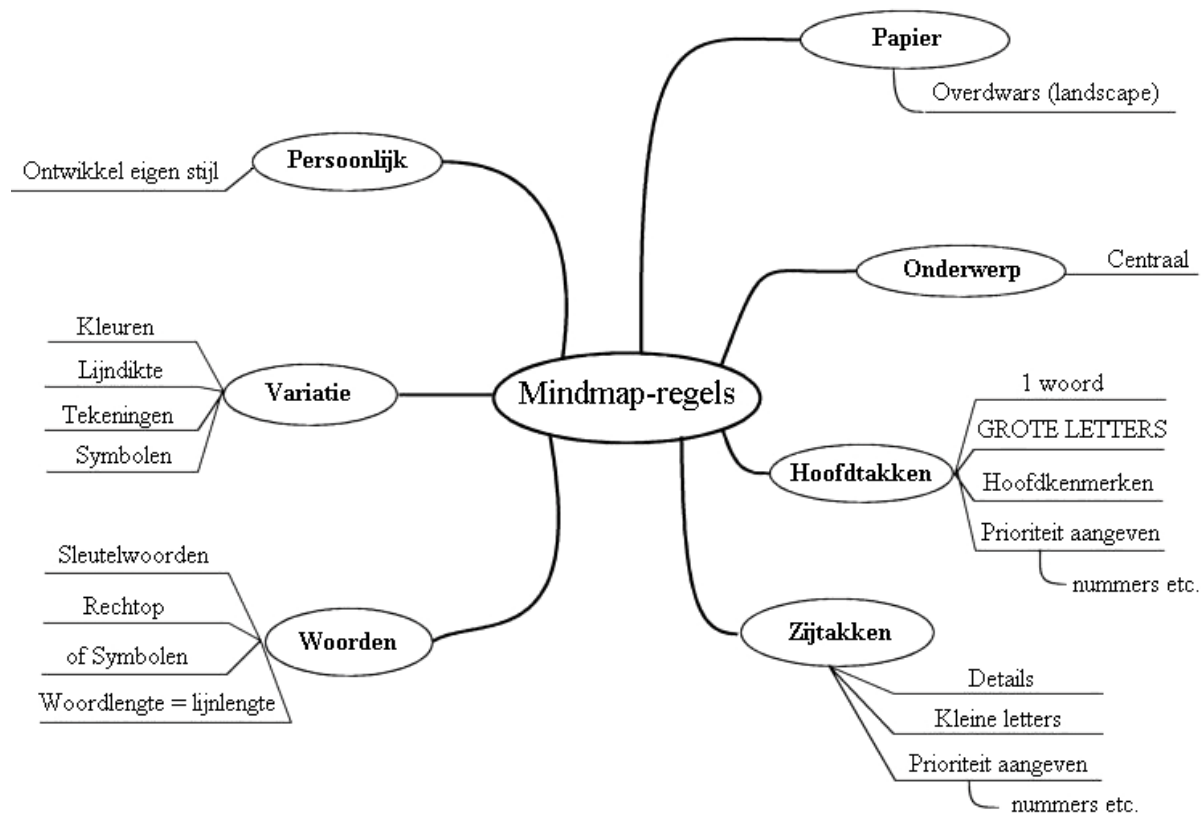
Herhalen is de kracht van reclame, maar ook een kwaliteit van de docent. Het is de kunst om voor de leerlingen overzicht te bewaren, zodat zij duidelijk inzien waar de les over gaat en hoe het past binnen het economische thema. Een goede herhaling op zijn tijd is noodzakelijk en moet niet beperkt blijven tot de laatste les voor de toets. Met een herhaling kan de les ook starten. Herhalen kan ook een goede opstap zijn voor verdieping en uitbouw van de stof. De Russische onderwijspsycholoog Lev Vygotsky (1896-1934; *The Psychology of Art*, 1925) stelt dat het onderwijs de zone van de naaste ontwikkeling zou moeten benutten om de leerling in staat te stellen een hoger ontwikkelingsniveau te bereiken. In deze zone liggen de taken die de leerling nog net niet aan kan, maar onder leiding van een docent worden deze net te moeilijke taken geoefend. Vygotski gaat er van uit dat de leerling leert in aansluiting op wat hij al weet, maar het moet wel nieuw of anders zijn (uitdagend) om daadwerkelijk van leren te kunnen spreken. Leren is bij Vygotski vooral ontwikkelen.

Mindmapping wil zeggen dat je door middel van nadenken over een onderwerp allerlei verbanden tussen begrippen in kaart probeert te brengen. Om dit te doen zijn er een aantal vuistregels:

- begin met het onderwerp in het midden van een blad te plaatsen;
- plaats daarna de belangrijkste begrippen die verband houden met het onderwerp in een patroon er om heen.

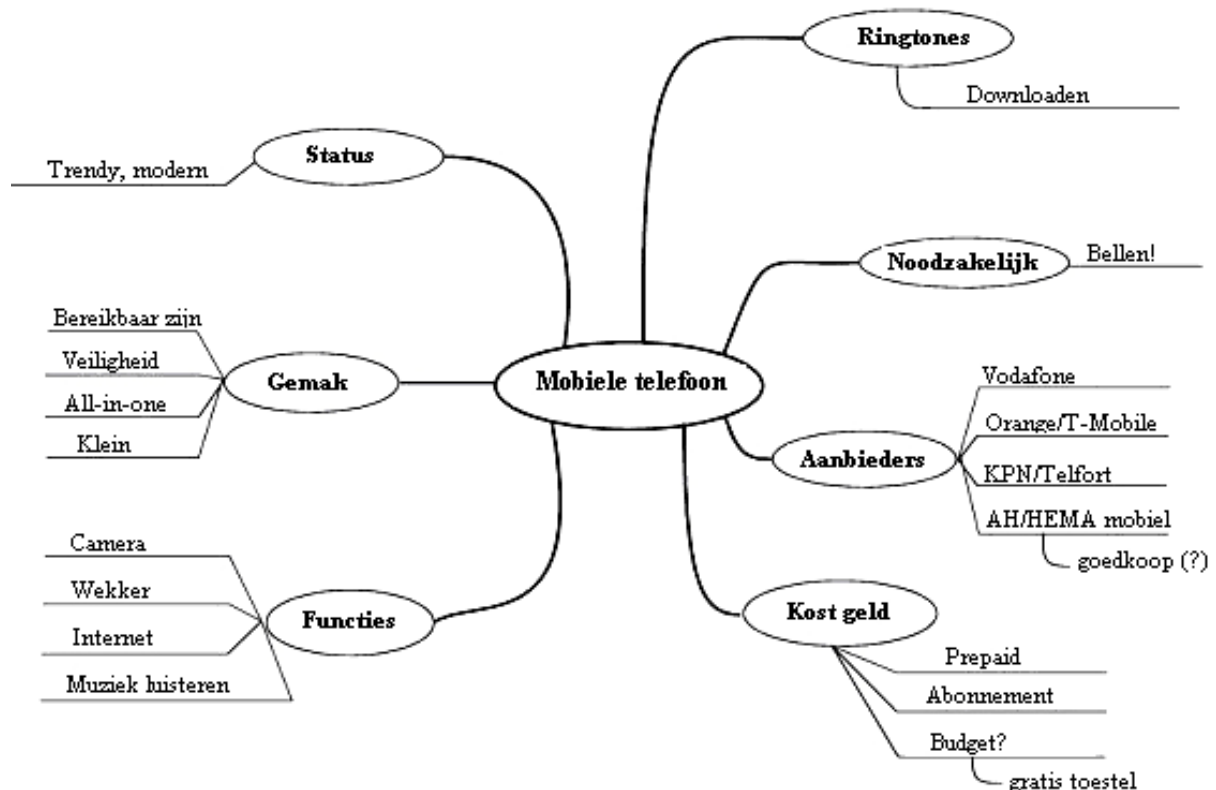
Voor het maken van een praktische opdracht of een werkstuk is het vaak handig eerst de gedachten over een onderwerp in kaart te brengen. Dit kan door middel van 'mindmapping'. Je maakt dan als het ware een kaart van je gedachten. Met zo'n gedachtenkaart wordt een duidelijk overzicht van het onderwerp verkregen. Bovendien is dan op een inzichtelijke manier duidelijk geworden welke onderdelen bekend zijn en welke onderdelen nog verder onderzocht moeten gaan worden. Dit kan het verdere leerproces vergemakkelijken.

Mogelijke uitwerking:

Voordat de leerlingen de les binnenkomen heeft de docent het woord mobiele telefoon groot in het midden van het bord geschreven, daaromheen heeft hij de lijnen van een mindmap getekend. De docent begint de les met de vraag: 'Als je een mobiele telefoon koopt, waar denk je dan allemaal aan?'. Hij vraagt de leerlingen wat te noemen, deze woorden schrijft hij in de vorm van een mindmap op het bord. Als de leerlingen na enkele woorden doorhebben hoe een mindmap werkt, gaan zij zelfstandig verder om meer woorden te vinden. De leerlingen tekenen individueel een mindmap in hun schrift en gaan deze vullen. Het is een creatief proces, waarbij zoveel mogelijk woorden/ relaties gevonden moeten worden.

Na ongeveer vijf minuten geeft de docent het krijtje aan een leerling die op het bord het volgende woord in de mindmap mag schrijven. Deze leerling geeft daarna het krijtje door aan een door hem/haar gekozen leerling die het volgende woord opschrijft, enz. Dit gaat zo door tot alle woorden die de leerlingen in hun schrift opgeschreven hebben op het bord staan. Tijdens dit proces kan een gezellig geroezemoes toegestaan worden. De leerlingen zullen reageren op wat op het bord geschreven wordt, en sommigen zullen om het krijtje vragen om ook op het bord te schrijven. De docent geeft geen commentaar op wat op het bord wordt geschreven, hij stimuleert de leerlingen mee te doen om zoveel mogelijk woorden te vinden. Het begin van de mindmap - zoals hierna is weergegeven - lijkt wat op de algemene brainstorm met behulp van een woordweb, maar het is de bedoeling om daarna per onderdeel verder te gaan.

Tip: mogelijkheden voor mindmapping: een vraag ('Waar gaat de economische excursie naar toe?') of een idee ('Beleggen met de hele klas') of een taak ('Prijzen van vliegtickets vergelijken') of een concreet object ('Inrichten nieuw winkelcentrum').

Tijdsduur: 15 – 30 minuten.

Gebruik: Start van een les / start van een thema.

Hier wordt uitgegaan van een probleemsituatie waarbij de leerlingen de taak krijgen om deze situatie volgens een vooropgestelde structuur op te lossen. De docent schrijft het probleem op het bord en laat de leerlingen de kolommen invullen.

Mogelijke uitwerking:

De docent vraagt: 'Als je een drukkerij wilt openen, welke uitgaven zal je dan allemaal hebben?'

Samen met de leerlingen worden de twee kolommen ingevuld.

<i>Vaste kosten</i>	<i>Variabele kosten</i>
Vrachtwagen	Electriciteit
Gebouw	Gas
Machines	Telefoon
	Schrijfmateriaal
	Inktpatronen

Tip: Leerlingen hebben nogal eens de neiging om iets te roepen zonder dat ze precies door hebben wat de achterliggende gedachte is. Vraag dan steeds door waarom het genoemde begrip in een bepaalde kolom thuishoort.

Tijdsduur: 10 minuten.

Gebruik: Start van een les.

Individueel, in tweetallen of in groepjes van maximaal 4 personen wordt er gewerkt met losse kaartjes die in de juiste volgorde gezet moeten worden.

Mogelijke uitwerking:

De docent geeft de leerlingen de opdracht om de bedrijfskolom van een potlood te maken. In tweetallen gaan de leerlingen aan de slag om de verschillende stadia van (oer)producent tot finale consument in de juiste volgorde te plaatsen. De docent heeft van tevoren voldoende setjes van kaartjes gemaakt, zodat elk groepje hiermee aan het werk kan gaan. Eén groepje motiveert de gekozen volgorde voor de klas.

Leerlingenmateriaal:

Kaartjes met een van de volgende begrippen:

Winkel, Transportbedrijf, Bosbouwer, Potlodenfabriek, Houthandelaar, Groothandel.

Dit moet dan het uiteindelijke resultaat worden:

Winkel - Groothandel - Potlodenfabriek - Transportbedrijf - Houthandelaar - bosbouwer.

Tip: Vraag aan elk groepje om een eigen bedrijfskolom te maken van een product naar keuze en deze door elkaar te schudden voor een andere groep. Gebruik hiervoor blanco kaartjes.

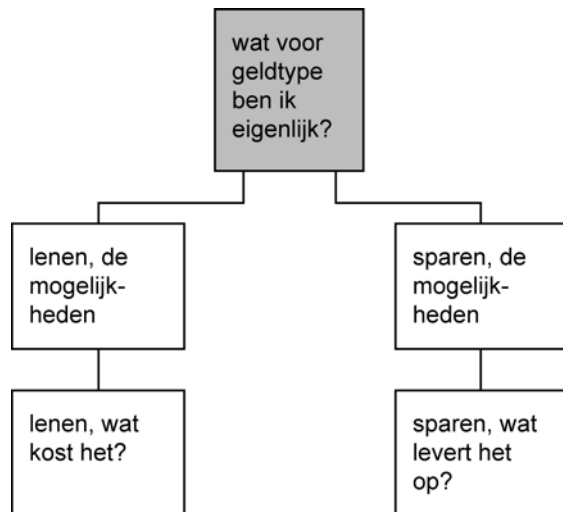
Tijdsduur: 5 minuten.

Gebruik: Start van een les.

Als er meerdere lessen gegeven zijn over een bepaald thema is het voor het overzicht van belang dat de docent samen met de leerlingen een schematische samenvatting maakt. Hoe overzichtelijker de leerstof wordt aangeboden, des te duidelijker dit is voor de leerlingen. Schema's hebben een ondersteunende werking om de grote lijn, de globale samenhang in de leerstof op een duidelijke en overzichtelijke manier in kaart te brengen.

Mogelijke uitwerking:

Bij de vorige lessen ging het eerst om de vraag welk geldtype de leerling is, bijvoorbeeld big spender, rekenmeester, spaarvarken of geld-warhoofd. Daarna volgde een lessenserie over lenen en sparen. Door samen met de leerlingen een samenvatting te maken wordt het geheel overzichtelijk en kan er vervolgens naar een afsluitende conclusie/ eigen mening gewerkt worden.

Tip: Oefen met leerlingen het werken met schema's, door eerst zelf voor te doen hoe de belangrijkste onderdelen van een hoofdstuk uit het leerboek in een schema uitgewerkt kunnen worden. Daarna bouwt u samen met de leerlingen schema's op, en tot slot laat u de leerlingen zelf schema's van de hoofdstukken maken.

Tijdsduur: 10 minuten.

Gebruik: Start van een les.

Wat er in de afgelopen lessen aan de orde is geweest is kan de docent door middel van een herhaling of samenvatting aangeven. Ook kan de docent dit samen met de klas op het bord schrijven. Als opstap naar een verdere verdieping kan de docent aanhaken op reeds besproken begrippen en daar op voortborduren, door op een aantal van de herhaalde onderdelen de leerstof te verdiepen en te verbreden.

Mogelijke uitwerking:

Tijdens de vorige les over belastingen ging het vooral over wat belastingen zijn, waarvoor belastinggeld wordt gebruikt en waarom de een meer of minder betaalt dan de ander. Op het bord of met behulp van een invulblad kan het belastingverhaal klassikaal (of individueel) weer verder opgepakt en uitgebreid worden.

<i>Inkomsten van het rijk</i>	<i>Betaal ik wel/ niet mee</i>	<i>Wanneer betaal ik mee</i>
BTW		
Loonbelasting		
Vennootschapsbelasting		
Accijnzen		
Aardgasopbrengsten		
Inkomstenbelasting		
Belasting op milieu		
Verkeersboetes		

Tip: Gebruik bij de herhaling een aantal juist/onjuist-vragen. Begin de les met vragen uit de vorige les. De leerlingen moeten eerst de antwoorden voor zichzelf opschrijven en daarna worden deze klassikaal besproken. De leerlingen kunnen dan in discussie gaan met elkaar, en proberen elkaar van het goede antwoord te overtuigen.

Tip: Laat de laatste vraag van de juist/onjuist-vragen over het nieuwe thema gaan. Leerlingen weten het antwoord op die vraag waarschijnlijk nog niet. Dit is een mooie opstap om het nieuwe onderwerp uit te leggen.

Tijdsduur: 10 minuten.

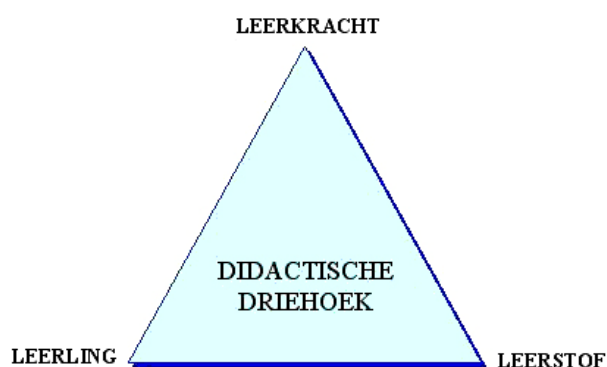
Gebruik: Start van een les.

2 Start van de les

2.1 Een pakkend begin!

Het begin van een les moet een gemarkeerd moment zijn. Geef met een paar steekwoorden op het bord aan hoe de opzet van de les zal zijn. Dit gebeurt bij voorkeur meteen aan het begin van de les, als de leerlingen binnen komen lopen. Bij de start van de les gaat het er vooral om een duidelijke structuur aan te geven voor de economieles en tegelijkertijd de aandacht te vragen voor wat komen gaat. Het is dan de kunst om meteen de volle aandacht te trekken van de leerling en deze nieuwsgierig te maken naar het vervolg. Is de aandacht eenmaal getrokken, dan kan daar verder op voortgeborduurd worden. In dit hoofdstuk worden veel mogelijkheden genoemd om de aandacht te 'richten' die, al of niet in aangepaste vorm, gebruikt kunnen worden in de onderwijspraktijk. Geen enkel voorbeeld is immers de best mogelijke en effectiefste start voor een nieuw thema. De voorbeelden zijn daarom ook niet uitputtend en helemaal kant en klaar: elk thema, elke leeftijd, elke klas, elk niveau en elke leerling behoeft zijn eigen introductie. Het gaat in dit verband om een breed scala van mogelijkheden die naar eigen inzicht van de docent toegepast en uitgewerkt kunnen worden zodat een eigen lesintroductie gebruikt kan worden. In de leerboeken worden ook vele mogelijkheden genoemd die meewerken aan een goede start. Neem er kennis van en blijf kritisch selecteren op wat past bij de klas, bij de leerstof en bij u als docent. Met een effectieve introductie bereikt u in meerdere of in mindere mate gemotiveerde leerlingen! Een valse start kan lang doorklinken... Het kost dan veel tijd en energie om een gedemotiveerde klas mee te krijgen. Streef daarom zoveel mogelijk naar 'een pakkend begin'!

Welke werkvorm vanaf het begin van de les gekozen wordt hangt vooral af van 3 factoren: de docent (wat past er persoonlijk bij u?), de leerlingen (wat zijn ze gewend en wat kunnen ze aan?) en de leerstof (wat is passend bij het thema en wat zijn de doelstellingen?). Dit noemen we de didactische driehoek:

FIGUUR 2.1 De didactische driehoek

Een effectief gebruikte werkvorm is altijd het beste middel om het onderwijsleerproces vorm te geven. Uiteindelijk kiest u een werkvorm waarvan u vindt dat deze past bij de inhoud van de economieles en de leerlingen helpt om verder te komen met hun begrip van economische thema's. Daarnaast vindt u dat hij bij u past en u alle mogelijkheden biedt om een optimale onderwijsleersituatie te creëren.

2.2 Aan welke kenmerken moet een introductie van een nieuw thema voldoen?

Er is een verschil tussen een regulier begin van de economieles en het begin van een nieuw economisch thema. Elke les economie heeft een begin en een eind: dit moeten gemarkeerde momenten zijn die leerlingen helpen om de structuur van de les vast te houden. Soms valt het begin van de les samen met de introductie van een nieuw thema. Het spreekt voor zich dat deze start van extra belang is omdat het thema een overkoepelende functie heeft: de rode draad van de komende lessen. Wordt dit thema op boeiende wijze geïntroduceerd, zodat de betrokkenheid van de leerlingen gerealiseerd wordt, dan kan daar in een later stadium op worden teruggegrepen.

Een geslaagde introductie van een nieuw thema heeft verschillende kenmerken (zie A.J. Kallenberg c.s, *Leren en doceren in het hoger onderwijs*, Lemma, Utrecht, 2005, pag. 299 en 300):

- zij is probleemstellend: leerlingen moeten geïnteresseerd zijn in het probleem (bijvoorbeeld: iemand houdt zich niet aan de regels van het verkeer);
- zij is ervaringsgericht: leerlingen moeten uit eigen (werk) ervaringen kunnen putten (bijvoorbeeld: oppaswerk, betaald/onbetaald werk);
- zij geeft een zinvolle context: het moet gaan over voorbeelden en vragen die horen bij de levensfase waarin de leerlingen nu verkeren en situaties waarmee ze in de toekomst te maken krijgen (bijvoorbeeld: welke baan zou je willen hebben?);
- zij geeft emotionele lading: leerlingen moeten zich betrokken voelen door zich te verplaatsen in een herkenbare situatie (Wat zou jij wel of niet doen als jij in zo'n situatie zou zitten?)

Bij deze vier kenmerken gaat het vooral om kennis en vaardigheden die de leerlingen al verworven hebben. Een vijfde kenmerk, de leerling als 'weter' en 'kunner' aanspreken, gaat wat verder: de leerlingen worden dan uitgedaagd om de kennis en vaardigheden die ze al hebben opgedaan toe te passen op een nieuwe situatie (bijvoorbeeld door een mening te formuleren over betaald / onbetaald werk).

Misschien spreekt de introductie de leerlingen aan, misschien ook niet, dat moet de onderwijspraktijk uitwijzen. Als de leerlingen niet geïnteresseerd zijn kan dat tal van oorzaken hebben, bijvoorbeeld onrust door een naderende toets, een slechte dag van de docent, slecht weer op komst, of misschien sluit de introductie niet aan bij de zone van de naaste ontwikkeling van de leerlingen. Het is voor de docent wel van belang om door (zelf)reflectie de oorzaak te achterhalen, zodat dit niet bij herhaling misgaat. Elke docent heeft te maken met geslaagde en minder geslaagde introducties.

Als de introductie wel goed verlopen is en de leerlingen gemotiveerd zijn geraakt voor het thema, is het van belang dat in de vervolglussen teruggegrepen kan worden op het begin. Bij het begin van een vervolgles kunt u zelf herhalen wat de essentie van de vorige les is geweest; u kunt dit natuurlijk ook aan de leerlingen vragen. Door weer in steekwoorden de inhoud van de les op het bord te zetten en door te (laten) refereren aan de vorige les, is het opstapje gemaakt voor een nieuwe les.

2.3 Randvoorwaarden voor de opening van de les

Het gaat bij de opening van de les om de periode vanaf het moment dat de leerlingen binnenkomen tot en met de introductie op de les (ongeveer de eerste 3-5 minuten). De opening van de les is meestal bepalend

voor het resultaat (zie A.J. Kallenberg c.s., *Leren en doceren in het hoger onderwijs*, Lemma Utrecht, 2005, pag. 299 en 300. Leerlingen hebben een antenne voor stemming en sfeer: wat zal het worden? Leerzaam, leuk of saai? Voor een groot deel is dit afhankelijk van de docent (op welke wijze is de les voorbereid, heeft de docent er zelf weer zin, enz.). Voor een goede opening van de les is het aan te raden om bewust om te gaan met de volgende vier onderdelen:

- de ontvangst van de leerlingen
- de sfeer van de les
- de tijd om te acclimatiseren
- het bieden van structuur.

De ontvangst van de leerlingen begint met zelf op tijd in het lokaal aanwezig zijn. De docent is gastheer. Geef leerlingen een welkom gevoel. Denk ook aan de inrichting van het lokaal, hoe is de aankleding? Komen de leerlingen meteen al een beetje in economische sferen? Hoe staan de tafels en stoelen? Staat alles klaar om van start te gaan? Even (oog)contact met de leerlingen helpt vanaf het begin. Wacht totdat iedereen een eigen plekje heeft ingenomen zodat de les kan beginnen.

Sfeer wordt nogal eens onderschat. Leerlingen zijn gevoelig voor een persoonlijke benadering en waarderen een (kort) gesprekje met de docent. Helemaal mooi is het als de docent ook iets over zichzelf vertelt ('... het is net een mens ...'). Geef duidelijk aan wat er van de leerlingen in deze les wordt verwacht.

Tijd om te acclimatiseren is ook van belang. Misschien hebben de leerlingen net een belangrijk proefwerk gehad of komen ze verhit terug van de gymles. Even wachten en tijd nemen geeft de leerlingen gelegenheid tot rust te komen en daarna met fris elan aan de nieuwe les te beginnen. De toonzetting is dan eerst informeel en wordt geleidelijk formeler als de les 'echt' begint.

Het is van belang vanaf het eerste moment structuur te bieden. Om de leerlingen weer te laten wennen aan de les economie is het vaak handig om terug te grijpen op de vorige les en op het bord met steekwoorden de inhoud van deze les te noteren en dit rustig door te nemen. De bedoeling van de les kan aangegeven worden, en door het programma voor deze les te bespreken wordt er niet alleen structuur geboden, maar kan er ook gewerkt worden aan motivatie voor de les! 'Eerst gaan we het hoofdstuk netjes afronden door de laatste vragen over promotie te bespreken en daarna is er ter afronding nog een film over hoe reclame gemaakt wordt.'

2.4 En dan de aandacht zien vast te houden...

De spanningsboog van leerlingen is uiteraard afhankelijk van hun niveau, maar is nooit langer dan 15 à 20 minuten. Het is effectiever om langere instructies in kleine stukjes op te delen, dan om dit in één keer te doen. Bovendien is het voor veel docenten lastig om de aandacht van de leerlingen vast te houden. In dit verband zijn er vier methodes die hulp kunnen bieden: we noemen die manieren om aandacht vast te houden gemakshalve 'de vier B's' (A.J. Kallenberg c.s., *Leren en doceren in het hoger onderwijs*, Lemma Utrecht, 2005, pag. 300 en 301).

Boeien

Hoe kan de docent zorgen dat de leerlingen geboeid meedoen? Zorg voor afwisseling en verrassing in de les, bijvoorbeeld door verschillende werkvormen toe te passen. Gedacht kan worden aan reclame kijken, slogans verzinnen en een collage of een etalage maken.

Laat de leerlingen verschillende verwerkingsmogelijkheden toepassen: een les over rekenvaardigheid kan bijvoorbeeld eerst worden uitgewerkt op papier en uit het hoofd, dan met de rekenmachine en als laatste met de computer.

Daag de leerlingen uit: 'Wie denkt dat hij dit economische probleem kan oplossen?'

Benader het onderwerp vanuit verschillende perspectieven, bijvoorbeeld vanuit de rol van de vakantiewerkers en van de werkgevers.

Vertel een interessant verhaal: mooie verhalen boeien. Vertel over een eigen miskoop. Achter elk leerstofonderdeel zit wel een mooi actueel verhaal.

Binden

Door de leerlingen actief bij de les te betrekken worden ze medeverantwoordelijk gemaakt. Hier zijn verschillende technieken voor:

- Stel vragen aan de leerlingen.
- 'Wie weet wat de koers van de dollar is op dit moment? Wat moet McDonald's doen om het imago van 'dikmakend' te veranderen? Wat vind jij van deze bewering over de overheid?'
- Geef gelegenheid om vragen te laten stellen.
- 'Wie heeft hier een vraag over? Ik verwacht van jullie allemaal twee voorbeeldvragen over de leerstof, wie eerst?'
- Betrek leerlingen bij de les door beurten te geven.
- 'Wat vind jij hiervan, Karin? Samir, wil jij verder gaan met hardop voorlezen?'
- Laat leerlingen een uitwerking van een opgave over het onderwerp kostprijs op het bord maken.
- Spreek met de leerlingen een prestatie af, bijvoorbeeld: 'Als jullie goed meewerken dan mogen jullie de laatste tien minuten achter de pc, of de laatste tien minuten de toets Engels nog even leren.'

Bezig zijn

Maak gebruik van de wensen en mogelijkheden van de leerlingen: probeer ze bij de inhoud van de les te betrekken, appelleer aan de leerlingen als 'weter en kunner'.

De leerlingen zelf bezig laten zijn kan door:

- te vragen naar inbreng van de leerlingen: 'Chantal, jullie hebben een thuis een winkel, hoe doen jullie dat met de kassa opmaken?'
- werkvormen te gebruiken die zorgen voor een individuele verwerking, of in kleine groepjes. Zo kan er een Mindmap worden gemaakt over internationale handel, of een Placemat over de miljoenennota.
- de leerlingen een actueel probleem voor te leggen: 'Ik heb hier een belastingmeevaller van de overheid van 1 miljard, hoe zouden jullie het geld besteden?'
- vraagsturing te gebruiken. Vraag aan de leerlingen welke onderwerpen in de les verder aan bod moeten komen of welke concrete toepassing de leerlingen zouden willen hebben naar aanleiding van de leerstof over de Inkomensbelasting.

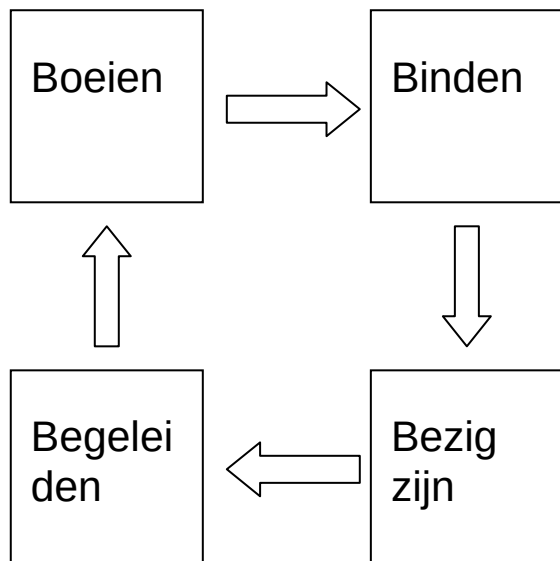
Begeleiden

Door de leerlingen te ondersteunen en te helpen kunnen ze gericht doorwerken met de leerstof. Goed begeleiden is een belangrijke competentie van de hedendaagse docent, vooral omdat er binnen het huidige onderwijs steeds meer gewerkt wordt met zelfwerkzaamheid van leerlingen.

Wat is goed begeleiden?

- Geef persoonlijke aandacht aan de leerlingen door stil te staan bij de gemaakte uitwerkingen. Toon interesse in de manier van werken.
- Als de leerlingen zelfstandig aan het werk zijn, blijf dan niet zitten maar loop rond en wees bereikbaar voor vragen en opmerkingen.
- Moedig leerlingen aan als het lastig is en geef complimenten als het goed gaat.
- Ga niet mee met leerlingen als ze het niet zien zitten ('... ik heb economie nooit gesnapt ...'), maar geef positief commentaar op wat ze wel kunnen.
- Geef suggesties ter verbetering, waardoor de leerlingen weer gemotiveerd verder kunnen gaan.
- Feedback geven is ook een manier om meer contact te krijgen met de individuele leerling, en de zwakkere leerling wat extra aandacht te geven.

De vier B's zijn geen garantie voor succes. Ze kunnen wel helpen om de aandacht in de les langer vast te houden. Economie wordt door veel leerlingen als moeilijk en saai bestempeld. Door de vier B's toe te passen wordt in ieder geval de aandacht bij de economieles vergroot. Wellicht dat het de leerlingen helpt om het vak beter te begrijpen en toe te passen in het leven van alledag.

FIGUUR 2.2 De 4 B's en hun verband

Samenvatting

In 'Een pakkend begin! Ruim 30 concrete voorbeelden voor het economieonderwijs om goed van start te gaan' bespreken we een breed scala aan voorbeelden om de economieles te beginnen. Een gedeelte van de voorbeelden leent zich ook uitstekend om een nieuw thema te beginnen. Elk voorbeeld kent een vast stramien. Een korte inleiding met een beschrijving van de werkvorm wordt gevolgd door een beschrijving van een mogelijke uitwerking, een aantal tips en als laatste informatie over de geschatte tijdsduur en de toepassingsmogelijkheden (start van de les en/of start van een nieuw thema).

De verschillende vormen om de economieles te beginnen die worden gepresenteerd zijn:

- de brainstorm
- de persoonlijke noot
- de krant
- stilstaande beelden
- bewegende beelden
- geluid en muziek
- het verhaal
- het spel
- een schema.

Na deze praktijkgerichte voorbeelden volgt een theoretische onderbouwing. Welke werkvorm gekozen wordt voor het begin van de les wordt beschreven met behulp van de didactische driehoek: de docent (wat past er persoonlijk bij u?), de leerlingen (wat zijn ze gewend en wat kunnen ze aan?) en de leerstof (wat is passend bij het thema en wat zijn de doelstellingen?).

Om tot een geslaagde introductie te komen van een nieuw onderwerp, is het van belang dat deze introductie probleemstellend en ervaringsgericht is, in een zinvolle context wordt geplaatst en een emotionele lading heeft. Daarnaast is het van belang om ervoor te zorgen dat de randvoorwaarden in orde zijn. Voor de docent betekent dit dat deze bewust aandacht moet besteden aan de ontvangst van de leerlingen, de sfeer in de les, tijd om te acclimatiseren en het bieden van structuur.

In vervolg op de introductie is het van belang om de aandacht van de leerlingen vast te houden. Hiervoor zijn vier manieren, de zogenaamde 'Vier B's': boeien, binden, bezig zijn en begeleiden. Hoewel dit geen garantie voor succes is, helpt deze aanpak wel bij het krijgen en vasthouden van de aandacht.

Geraadpleegde bronnen

Arteveld Hogeschool, (2007). *Presentatie studenten lerarenopleiding*, handout mei, Gent.

Bijkerk, L. & Heide, W. van der (2006). *Het gaat steeds beter! Activerende werkvormen voor de opleidingspraktijk*, Houten: Bohn Stafkeu Van Loghum.

Hoogeveen, P. & Winkels, J. (2004) *Het didactische werkvormenboek. Variatie en differentiatie in de praktijk*, Nijmegen: Van Gorcum.

Kallenberg, A.J., Grijspaarde, L. van der, Braak, A. ter (2005). *Leren en doceren in het hoger onderwijs*, Utrecht: Lemma.

Lagerwerf, B. en Korthagen, F. (2006). *Een leraar van klasse*, , Nelissen, Soest, 2006.

Rameckers, F. & Huitema, J. (1993). *Effectief Economie Onderwijs*, Assen: Van de Vegt.

Websites:

<http://economie.rdmc.ou.nl>

<http://www.wikipedia.nl>

Colofon

Uitgave

Open Universiteit

Ruud de Moor Centrum voor professionalisering van onderwijsgeven

maart 2010

Bezoekadres

Valkenburgerweg 177

6419 AT Heerlen

telefoon 045- 576 22 22

Postadres

Postbus 2960

6401 DL Heerlen

Tekst

Kees van Someren

Dorien Doornebos-Klarenbeek

Jaap Walhout

Bureauredactie

Roel Hoekstra

Oplage

200 exemplaren

Omslag

Jules Verschaeren

Illustratieverantwoording

Met betrekking tot sommige teksten en/of illustratiemateriaal is het de Open Universiteit, ondanks zorgvuldige inspanningen daartoe, niet gelukt eventuele rechthebbende(n) te achterhalen.

Mocht u van mening zijn (auteurs)rechten te kunnen doen gelden op teksten en/of illustratiemateriaal in deze uitgave, dan verzoeken wij u contact op te nemen met de Open Universiteit, afdeling Juridische ondersteuning.

De working papers staan onder redactie van
prof. dr. R. Martens en prof. dr. P. Stijnen

Meer informatie over de Open Universiteit vindt u op www.ou.nl.

Exemplaren van deze publicatie kunnen worden besteld bij:

Open Universiteit
Secretariaat Ruud de Moor Centrum
Postbus 2960
6401 DL Heerlen
Tel. 045-576 29 61
Fax. 045-576 27 82
E-mail: marianne.schins@ou.nl

Meer informatie over het RdMC vindt u op
www.ou.nl/rdmc

Delen uit de RdMC-reeks en de working papers kunnen worden besteld. Een beknopt overzicht vindt u achterin deze publicatie.

Eerder verschenen delen in de RdMC-reeks:

- Stijnen, P.J.J. (2003), *Leraar worden: 'under construction'?*, inaugurele rede. Heerlen: Open Universiteit, Ruud de Moor Centrum.
- Vermeulen, M. (2003), *Een meer dan toevallige casus*, inaugurele rede. Heerlen: Open Universiteit, Ruud de Moor Centrum.
- Broeksma, H.C.E. (2004), *E-nabling E-learning*, onderzoeksrapport. Heerlen: Open Universiteit, Ruud de Moor Centrum.
- Coonen, H.W.A.M. (2005), *De leraar in de kennissamenleving*, inaugurele rede. Heerlen: Open Universiteit, Ruud de Moor Centrum.
- Zwaneveld, G. (2005), *Wiskunde en informatica: innovatie en consolidatie*, inaugurele rede. Heerlen: Open Universiteit, Ruud de Moor Centrum.
- Van Veen, M.J.P. (red.) (2005), *Door de bomen het bos: Informatievaardigheden in het onderwijs*. Heerlen: Open Universiteit, Ruud de Moor Centrum.
- Van der Klink, M. & Schlusmans, K. (red.) (2006), *EVC voor Velen*. Heerlen: Open Universiteit, Ruud de Moor Centrum.
- Luchtman, L. (red.) (2006), *E-coachen voor lerarenopleiders*. Heerlen: Open Universiteit, Ruud de Moor Centrum.
- Van der Klink, M., Evers, A. & Walhout, J. (2006), *De kwaliteit van EVC in de lerarenopleidingen*. Heerlen: Open Universiteit, Ruud de Moor Centrum.
- Brouwer, N. (2007), *Verbeelden van onderwijsbekwaamheid*. Heerlen: Open Universiteit, Ruud de Moor Centrum.
- Gerrichhauzen, J.T.G. (2007), *De lerende en onderzoekende docent*, inaugurele rede. Heerlen: Open Universiteit, Ruud de Moor Centrum.
- Bastiaens, Th.J. (2007), *Onderwijskundige innovatie: Down to earth*, inaugurele rede. Heerlen: Open Universiteit, Ruud de Moor Centrum.
- Dekeyser, H.M., Nielissen, G., Kallenberg, A. & van der Veen, D.J. (2009), *Kennis van kennisbanken, Maatwerk in de professionalisering van beginnende leraren*. Heerlen: Open Universiteit, Ruud de Moor Centrum.

Eerder verschenen working papers:

- Klap-van Strien, E. (2005), *Recente trends in opleiden en leren in arbeidsorganisaties met aandacht voor zingeving en bezieling*. Heerlen: Open Universiteit, Ruud de Moor Centrum.
- Poelmans, P. (2005), *Community of practice 'Nieuwe leraren', Evaluatie pilot met VO docenten*. Heerlen: Open Universiteit, Ruud de Moor Centrum.
- Dekeyser, H.M. & Schuwer, R. (2005), *Ontwikkelen van kennisbanken en digitale leermaterialen. Enkele Handreikingen*. Heerlen: Open Universiteit, Ruud de Moor Centrum.
- Jansen, D., Schuwer, R. & Dekeyser, H.M. (2005), *RdMC-applicatieprofiel. Een poldermodel voor omgaan met metadata*. Heerlen: Open Universiteit, Ruud de Moor Centrum.
- Goes, M., Dresen, M. & van der Klink, M. (2005), *Zonder leraren geen meesterlijke ontwikkeling. Het uitwerken van kenmerkende beroepssituaties*. Heerlen: Open Universiteit, Ruud de Moor Centrum.

- Kluijtmans, F., Becker, B., Crijns, M. & Sewandono, I. (2005), *Anders leren, anders organiseren!? Eindrapport van het project Leraar anders: herontwerp van schoolorganisaties*. Heerlen: Open Universiteit, Ruud de Moor Centrum.
- Kolos-Mazuryk, L. (2005), *META: Enhancing Presence by means of the social affordances*. Heerlen: Open Universiteit, Ruud de Moor Centrum.
- Xu, W. (2005), *Preliminary requirements of social navigation in a virtual community of practice*. Heerlen: Open Universiteit, Ruud de Moor Centrum.
- Firsova, O., Jeninga, J., Lockhorst, D. & Stalmeier, M. (2006), *Begeleiden van zij-instromers met een digitaal portfolio. Verslag van een pilot*. Heerlen: Open Universiteit, Ruud de Moor Centrum.
- Staal, H. (2006), *De Kennisbank Wiskunde en competentiegericht opleiden van leraren. Verslag van een samenwerking tussen de Educatieve Hogeschool van Amsterdam en het Ruud de Moor Centrum*. Heerlen: Open Universiteit, Ruud de Moor Centrum.
- Hanraets, I., Potters, H. & Jansen, D. (2006), *Communities in het Onderwijs. Adviezen en tips, een handreiking voor moderatoren*. Heerlen: Open Universiteit, Ruud de Moor Centrum.
- Evers, A., Vermeulen, M. & van der Klink, M. (2007), *The need to invest in teachers and teacher education. How to manage costs and achieve quality in teacher education?* Heerlen: Open Universiteit, Ruud de Moor Centrum.
- Van Ingen, S., Joosten-ten Brinke, D., Schildwacht, R. & Knarren, J. (2007), *Formatieve Assessments voor Docenten. Een evaluatierapport*. Heerlen: Open Universiteit, Ruud de Moor Centrum.
- Kallenberg, A.J. (2007), *Opleiden van leraren bij institutionele samenwerking: Een vierluik*. Heerlen: Open Universiteit, Ruud de Moor Centrum.
- Schulte, F. (2007), *E-coaching van docenten-in-opleiding in de opleidings- en schoolpraktijk. Bevindingen uit de E-coaching pilots van het project E-didactiek van het Ruud de Moor Centrum van de Open Universiteit Nederland*. Heerlen: Open Universiteit, Ruud de Moor Centrum.
- Potters, H. & Poelmans, P. (2008), *Virtuele Communities of Practice in het Onderwijs. Bevindingen van 7 pilots*. Heerlen: Open Universiteit, Ruud de Moor Centrum.
- Evers, A., Reynders, L. & Janssen, S. (2008), *Het karakter en de ambities van de Academische School Limburg. Professionaliseren van binnenuit*. Heerlen: Open Universiteit, Ruud de Moor Centrum.
- Martens, R.L. (2009), *RdMC onderzoeksprogramma 2009-2011, Succesvol leven lang leren op de werkplek: onderzoek naar de praktijk van docentprofessionalisering*. Heerlen: Open Universiteit, Ruud de Moor Centrum.

$$(X+2)(X-2) - X^2 + X$$

$$7+2y = 7-3y+0.2y$$

$$7+2y = 7-3y+0.2y$$

$$7+2y = 7-2.8y$$

$$+7 + \dots -2.8y$$

$$-7$$

$$2$$